

HELSINGIN YLIOPISTO

Manipulointia vai mielivaltaa

Harry Potter ja venäläinen käännös

Tarja Hakala
Pro gradu -tutkielma
Venäjän kääntäminen
Kielten osasto
Helsingin yliopisto
Toukokuu 2018

Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Section – Faculty Humanistinen tiedekunta		Laitos – Institution – Department Kielten osasto
Tekijä – Författare – Author Tarja Hakala		
Työn nimi – Arbetets titel – Title Manipulointia vai mielivaltaa. Harry Potter ja venäläinen käännös		
Oppiaine – Läroämne – Subject Venäjän kääntäminen		
Työn laji – Arbetets art – Level Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum – Month and year Toukokuu 2018	Sivumäärä – Sidoantal – Number of pages 82 sivua
Tiivistelmä – Referat – Abstract <p>Tutkielmani tarkastelee lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteitä. Kiinnostus lastenkirjallisuuden kääntämisen tutkimusta kohtaan on ollut viime aikoina nousussa. Tutkimuskohteena se onkin kiinnostava erityisesti monien funktoidensa takia. Lastenkirjallisuus myös heijastaa yhteiskunnassa vallitsevia arvoja ja normeja paremmin kuin aikuisille tarkoitettu kirjallisuus. Käännetty lastenkirjallisuus puolestaan paljastaa kulttuurien välisiä eroja originaalejaan paremmin.</p> <p>Tutkimusaineistoni muodostavat J.K.Rowlingin lasten- ja nuortenromaani <i>Harry Potter and the Chamber of Secrets</i> vuodelta 1998 sekä Marina Litvinovan venäjännös <i>Гарри Поттер и Тайная Комната</i> vuodelta 2002. Tutkimukseni on luonteeltaan kuvailevaa, eikä tavoitteeni ole arvottaa kääntäjän ratkaisuja. Tulokulmani on kohdekulttuuripainotteinen. Huomioni kohteena ovat erilaiset kulttuuriset ja kasvatukselliset seikat sekä kielelliset piirteet. Tutkimusmetodini on käännöksen ja lähtökielisen tekstin vertailu. Tarkasteluni kohteena ovat käännöksen kohdat, jotka eivät vastaa lähdetekstiä sisällöltään tai kielenkäytöltään, ja pohdin erojen syitä. Tutkimalla kääntäjän valitsemia käännösstrategioita pyrin tekemään havaintoja kääntäjän ideologiasta sekä hänen käyttäytymistään ohjaavista normeista. Tarkasteluni kohteena on myös tilanne, jossa venäjännös on syntynyt.</p> <p>Teoriataustaa tutkimukselleni luovat käännöksiä kohdekulttuurin kannalta tarkastelevat manipulaatioteoriat sekä niistä edelleen kehitetyt polysysteemitheoria ja normiteoria. Kohdetekstiä painottavan luonteensa vuoksi ne muodostavat ihanteellisen viitekehyksen lastenkirjallisuuden kääntämiselle, jossa kohdekulttuurin normit ovat aina voimakkaasti läsnä. Kääntäjän muutoksia tarkastellessani ja luokitellessani käytän apuna Andrew Chestermanin (1997) luokittelua käännöksen viestiä muokkaavista pragmaattisista käännösstrategioista.</p> <p>Analyysissä käy ilmi, että Litvinova manipuloi kohdekielistä tekstiä erittäin vapaasti. Kääntäjänä hän toimii sekä kasvattajana että portinvartijana, ja jättää lukuisilla lisäyksillään ja muutoksillaan kohdekieliseen tekstiin selkeän kädenjälkensä, joka heijastaa paitsi kohdekielisen kulttuurin normeja myös hänen omaa lapsikäsitystään. Venäjöntäjän käsittelyssä J.K. Rowlingin ambivalentti teos on muuttunut univalentiksi, ainoastaan lapsiyleisölle kohdennetuksi kirjaksi.</p>		
Avainsanat – Nyckelord – Keywords Lastenkirjallisuuden kääntäminen, manipulaatio, polysysteemi, normi, ideologia, Harry Potter		
Säilytyspaikka – Förvaringställe – Where deposited Helsingin yliopiston kirjasto – Helda / E-thesis (opinnäytteet) ethesis.helsinki.fi		
Muita tietoja – Övriga uppgifter – Additiodal information		

Sisällysluettelo

1	Johdanto	1
2	Lastenkirjallisuuden erityispiirteitä	4
2.1	Lastenkirjallisuuden synty ja luonne	4
2.2	Lastenkirjallisuuden asema kirjallisuuden polysysteemissä	5
2.3	Lastenkirjallisuuden kohderyhmä	9
2.4	Käännös- ja lastenkirjallisuuden asema entisessä Neuvostoliitossa ja Venäjällä	10
3	Lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteitä	13
3.1	Lapselle kääntäminen	13
3.2	Kotouttaminen, vieraannuttaminen, adaptaatio ja uskollisuus lastenkirjallisuuden kääntämisessä	15
3.3	Lastenkirjallisuuden kääntäminen ja manipulointi	17
3.4	Vallankäyttö ja normit lastenkirjallisuudessa	19
3.4.1	Normit ja kääntäjän strategiat	23
4	Harry Potter – kirjasta ilmiöksi	26
4.1	Periferiasta lastenkirjallisuuden keskiöön	27
4.2	Potterin maailma	28
4.3	Potter saapuu Venäjälle	31
5	Harry Potter kääntyy venäjäksi	34
5.1	Ambivalentista univalentiksi	35
5.2	Graafiset keinot ja osittainen käännös	35
5.3	Kääntäjä lukijan ja kirjailijan välissä	39
5.4	Transeditointia kielikuvilla	41
5.5	Kulttuurinen suodattaminen ja selittävät lisäykset	43
5.6	Eksplikointia ja koherenssimuutoksia	50
5.7	Informaatiomuutoksia	54

6	Lopuksi	59
	Lähdeluettelo	63
	Резюме дипломной работы.....	67

1 Johdanto

Tutkielmani tarkastelee lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteitä. Aina viime aikoihin asti lastenkirjojen kääntämisen tutkimus on ollut vähäistä ehkä siksi, että lastenkirjallisuutta on pidetty tutkimuskohteena alempiarvoisena kuin aikuisille tarkoitetun kirjallisuuden tutkimista. Lastenkirja on tutkimuskohteena kuitenkin erityisen mielenkiintoinen mielestäni siitä syystä, että sillä on viihteen lisäksi myös pedagoginen ja ideologinen funktio. Tästä johtuen lastenkirjallisuus myös heijastaa yhteiskunnassa vallitsevia arvoja ja normeja paremmin kuin aikuisille kirjoitettu kirjallisuus. Käännetty lastenkirjallisuus puolestaan paljastaa kulttuurien välisiä eroja originaalejaan selkeämmin, sillä erilaiset normit ovat voimakkaina läsnä lastenkirjoja käännettäessä. Koska käännökset eivät ole läpinäkyviä, ne saattavat kertoa jopa enemmän kääntäjistään kuin niiden pohjana olevista lähtöteksteistä. Tutkimalla kääntäjän valitsemia strategioita pyrin tekemään havaintoja kääntäjän ideologiasta sekä hänen käyttäytymistään ohjaavista normeista ja siitä, millä toimilla kääntäjä pyrkii sopeuttamaan tekstiään kohdekielisten samaa tekstilajia edustavien tekstien joukkoon.

Tutkielmani empiirisen osan materiaalina olen käyttänyt J. K. Rowlingin lasten- ja nuortenkirjaa *Harry Potter and the Chamber of Secrets* vuodelta 1998 sekä Marina Litvinovan venäjännöstä vuodelta 2002 *Garri Potter i Tajnaja Komnata* (*Гарри Поттер и Тайная Комната*). Kuvaillessani Harry Potterin maailmaa suomeksi, käytän Rowlingin luomista nimistä ja käsitteistä suomentaja Jaana Kaparin¹ niille kehittämiä, jo vakiintuneita vastineita. Tarkasteluni kohteena on siis seitsenosaisen Potter-saagan toinen osa. Lähdetekstiä ja käännoästä vertaillen tarkastelen, löytyykö käännoäsestä

---

¹ Rowling, J.K. 2000: *Harry Potter ja salaisuuksien kammio*. Suomentanut Jaana Kapari. Helsinki:Kustannusosakeyhtiö Tammi.

kohtia, jotka eivät vastaa lähdetekstiä, ja pohdin erojen syitä manipulaatioteoreettisesta näkökulmasta. Tutkimuskirjallisuuden avulla pyrin selvittämään kääntäjän ratkaisujen taustatekijöitä. Huomioni kohteena ovat niin tekstin sisältö kuin kielenkäyttökin. Tarkastelen myös tilannetta, jossa käännös on syntynyt, sillä käännöstilanteella ja sen taustoilla on suuri merkitys, kun pyritään ymmärtämään ja selittämään kääntäjän tekemiä valintoja.

Teoreettiseksi viitekehyykeksi olen valinnut käännöksiä kohdekulttuurin kannalta tarkastelevat manipulaatioteoriat sekä niistä edelleen kehitellyt polysysteemiteorian ja normiteorian. Manipulaatioteoriat soveltuvat mielestäni erityisen hyvin lastenkirjallisuuden kääntämisen teoreettiseksi viitekehyykeksi, koska lapsille tarkoitetut tekstit vaativat yleensä aina jonkinasteista manipulointia niiden mukauttamiseksi kohdekulttuuriin.

Tutkimukseni on luonteeltaan kuvailevaa, joten tavoitteeni ei ole arvottaa kääntäjän ratkaisuja tai antaa tyhjentäviä vastauksia esiin nouseviin kysymyksiin, vaan lähinnä luoda hypoteeseja siitä mitä on saattanut tapahtua ja keskittyä siihen, mitä kääntäjä on saavuttanut tai menettänyt manipuloidessaan kohdekielistä tekstiä. Sen sijaan, että kävisin lähde- ja kohdetekstiä tarkastellessani ja kommentoidessani koko tekstit läpi systemaattisesti alusta loppuun, nostan esiin ainoastaan tämän tutkielman kannalta merkittäviä huomioita manipulaation näkökulmasta siinä järjestyksessä, joka on aiheiden käsittelyn kannalta tarkoituksenmukaista.

Tutkielmani aluksi esittelen yleisesti lasten- ja käännöskirjallisuuden luonnetta ja statusta polysysteemiteorian valossa. Lastenkirjojen kääntämisen kannalta erityisen merkittävä seikka on sen asema muun kirjallisuuden joukossa, sillä se ohjaa kääntäjän yleistä lähestymistapaa tätä kirjallisuuden osaa kohtaan. Luvussa kolme siirryn pohtimaan lapselle kääntämisen erityispiirteitä ja tarkastelen eri tutkijoiden näkemyksiä lastenkirjallisuuden kääntämiseen liittyvistä kysymyksistä. Paneudun myös lastenkirjallisuuden kääntämistä

ohjaaviin ja rajoittaviin normeihin sekä niiden syntyyn. Luvussa neljä kuvailen Potter-ilmiötä maailmalla sekä ilmiön saapumista Venäjälle sekä esittelen teosten kehystarinaa. Tarkastelen myös sitä tilannetta, jossa tutkimuksen kohteena oleva käännös on syntynyt. Viides luku koostuu analyysiosasta, jossa vertailen venäjännöstä ja alkutekstiä. Analyysissä huomioni kohteena ovat ideologiset, kulttuuriset ja kasvatukselliset seikat, sekä kielelliset piirteet, kuten kääntäjän tekemät erilaiset lisäykset.

2 Lastenkirjallisuuden erityispiirteitä

Lastenkirjallisuus on ilmiönä suhteellisen nuori. Lapsille tarkoitetut kirjat olivat hyvin harvinaisia ennen 1700-lukua, ja teollinen lastenkirjojen tuotanto alkoi kukoistaa vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla. Zohar Shavitin (1986) mukaan tähän on hyvin yksinkertainen syy: lastenkirjallisuutta ei voinut olla olemassa ennen kuin lapsen tarpeet pystyttiin näkemään erilaisina kuin aikuisten tarpeet. Toisin sanoen, ennen lastenkirjoja yhteiskunnassa täytyi olla käsitys lapsesta, joka hyväksytään yksilönä ja jolla on omat tarpeensa ja kiinnostuksen kohteensa.

2.1 Lastenkirjallisuuden synty ja luonne

Ennen 1700-lukua lasta ei pidetty aikuista kummempana – hän oli vain kooltaan pienempi ”miniatyyriaikuinen”. (Shavit 1986: 4–5.) Lapsilla ei oletettu olevan erityistarpeita, joten ei ollut koulutusjärjestelmää eikä lapsille tarkoitettua kirjallisuutta. 1700-luvulla lapsikäsitys alkoi kuitenkin muuttua. Ensin lapsista tuli aikuisten hovin ja virkistysten lähde, ja pelit ja lelut, jotka olivat aiemmin olleet sekä lasten että aikuisten viihdykkeitä, siirtyivät pelkästään lasten käyttöön. Lapsia alettiin kohdella kuin lemmikkejä. Myöhemmin kiinnostuttiin lapsen henkisestä hyvinvoinnista ja vallalle nousi näkemys, jonka mukaan lasta tuli kasvattaa ja opettaa. Näin syntyi tarve myös lapsille tarkoitetulle kirjallisuudelle. Lastenkirjallisuutta kirjoitettiin tietynlainen lapsikuva mielessä, ja kun tämä kuva muuttui, myös tekstit muuttuivat. Oletettiin, että lapsi poikkeaa lukijana aikuisesta – paitsi kyvyiltään ymmärtää myös tarpeiltaan saada sivistystä ja opetusta – ja näin kehittyivät raamit kanonisoidulle eli kansallisesti arvokkaaksi institutionaalisesti arvioidulle lastenkirjallisuudelle. Oli erityisen tärkeää, että lapsille tarkoitetut tekstit vastasivat lapsen tarpeita ja kykyjä. Koska nämä tarpeet ja kyvyt eivät olleet pysyviä vaan vaihtuivat eri ajanjaksoina, myös lapsille tarkoitettujen tekstien luonne vaihteli. (Shavit 1986: 5–7.)

Lasten opetusjärjestelmän tarpeet ja vaatimukset määräisivät suurelta osin lastenkirjallisuuden luonteen ainakin kahdelta osin: ensiksikin tekstien tuli olla sellaisia, että aikuisen käsityksen mukaan lapsi kykeni niitä ymmärtämään, ja toiseksi – mikä oli vielä tärkeämpää – lapsen tuli saada niistä jotain hyötyä henkiselle hyvinvoinnilleen. Näistä vaatimuksista johtuen tekstejä muokattiin lapselle sopiviksi. Lapsen erityistarpeet otettiin huomioon, ja nuo tarpeet tuli tyydyttää tiukasti aikuisten valvonnassa. Aikuisen velvollisuudeksi tulikin valvoa lapsen kasvatusta ja opetusta. (Shavit 1986: 17, 26–27.)

Nykyään länsimaisissa lastenkirjoissa ei ole tietoisesti johdattelevaa asennekasvatusta. Kuitenkin käsitys siitä, että lastenkirjallisuuden tulee olla pedagogisesti sopivaa ja että sen tulee olla hyödyksi lapsen kehitykselle, on yhä vallitseva lastenkirjallisuuden tuotannossa. Tällä käsityksellä on vaikutusta myös siihen, miten lapsille tarkoitettua kirjallisuutta käännetään.

2.2 Lastenkirjallisuuden asema kirjallisuuden polysysteemissä

Israelilainen Itamar Even-Zohar (1990: 1) on luonut polysysteemiteorian, jonka alkulähteenä on 1920-luvun venäläinen formalismi. Teoria pohjautuu ajatukseen siitä, että koko yhteiskunta on jakaantunut erilaisiin hierarkkisiin systeemeihin. Polysysteemi viittaa kokonaiseen järjestelmäverkostoon, johon kuuluvat yhteiskunnan niin kirjalliset kuin ei-kirjallisetkin systeemit. Niihin taas vaikuttavat vallitsevat normit, konventiot, arvot ja koko yhteiskunnan valtapolitiikka. Kirjallisuus on yksi tällainen moniosainen järjestelmä, polysysteemi, joka koostuu erilaisista alajärjestelmistä. Polysysteemiteorian mukaan kirjallisuuden kokonaisjärjestelmä rakentuu useasta ydinkeskuksesta, jossa sijaitsevat kulttuurissa korkealle arvostetut eli kanonisoidut tekstit (esim. klassikot, palkitut tekstit), ja niitä ympäröivistä reuna-alueista, jonne siirtyvät vähemmän tärkeinä pidetyt tekstit (kanonisoimattomat tekstit, esim. populaarikirjallisuus). Mitkään järjestelmät eivät ole staattisia, pysyviä, vaan dynaamisia, muuttuvia. Ne muuttuvat ja kehittyvät, kun yhteiskunta ja

kulttuuri niiden ympärillä muuttuu ja kehittyy. Myös kirjallisuusjärjestelmässä on koko ajan liikettä järjestelmän keskeltä reuna-alueelle ja päinvastoin. (Even-Zohar 1990: 28–40.) Polysysteemiteorian mukaan poliittiset, taloudelliset, ideologiset ja esteettiset säätelymekanismit asettavat ehdot, joiden mukaan kirjallisuutta tuotetaan, käännetään ja vastaanotetaan.

Käännöskirjallisuus ja käännetty lastenkirjallisuus sen osana muodostavat kirjallisuuden polysysteemissä omat alajärjestelmänsä, ja niiden asema voi olla keskeinen tai vähämerkityksinen. Asemaan vaikuttavat niin kirjallisuuden ikä kuin myös sen suhde muiden kulttuurien kirjallisuusjärjestelmiin. Käännöskirjallisuus kuten kirjallisuus kokonaisuudessaankaan ei ole yhtenäinen tekstijoukko, vaan tietyt tekstit ovat aina arvostetumpia kuin toiset. Klassikkotekstin käännöksen asema on aivan toinen kuin esimerkiksi salapoliisiromaanin tai romanttisen viihdekirjallisuuden käännöksen. Even-Zoharin mukaan käännöskirjallisuuden asema on kuitenkin yleensä lähtökohdiltaan perifeerinen ja kääntäjät pyrkivät seuraamaan kohdekulttuurin sovinnaisia normeja ja tuottamaan hyväksyttäviä käännöksiä (Even-Zohar 1990: 50). Tietyissä olosuhteissa käännöskirjallisuuden merkitys on kuitenkin suuri. Esimerkiksi kansallisen heräämisen aikana syntyvissä kirjallisuusjärjestelmissä, kun oma kirjallisuus on vielä nuorta, käännöskirjallisuus nousee merkittävään asemaan. Näin tapahtuu myös silloin kun kirjallisuus ei kuulu vahvoihin, arvostettuihin ja valtahierarkkisesti keskeisiin kirjallisuusjärjestelmiin. Käännökset saattavat nousta tärkeiksi myös, kun vahvassa kirjallisuusjärjestelmässä on päässyt syntymään tilapäinen tyhjiö, jota ei jostain syystä omin avuin pystytä täyttämään. (Even-Zohar 1990: 46–47.)

Lastenkulttuurin ja -kirjallisuuden asema kulttuurissa yleensä ja erityisesti kirjallisuuden polysysteemissä on ollut kautta aikain huonompi kuin aikuistenkirjallisuuden. Shavitin (1986: 113–114) mukaan lastenkirjallisuuden asema muistuttaa kanonisoimattoman aikuiskirjallisuuden asemaa. Lastenkirjallisuuden ei katsota olevan kulttuuriperintöä, vaan se nähdään usein

vain osana opetus- ja kasvatustjärjestelmää. Lastenkirjallisuus on itsessäänkin jakautunut arvostettuun ja vähempiarvoiseen kirjallisuuteen. Arvostetuimpia lastenkirjoja ovat klassikot, joiden aseman aikuiset ovat hyväksynnällään varmistaneet. Heikoimmassa asemassa ovat usein lasten suuren suosion saavuttaneet sarjakirjat ja -lehdet.

Maria Nikolajeva (1992: 23–45) toteaa, että lastenkirjallisuus on säännönmukaisempaa ja lastenkirjat jäljittelevät toisiaan enemmän kuin aikuisille kirjoitettu kirjallisuus, toisin sanoen se seuraa hyvin pitkälle etukäteen määritettyjä normeja ja on vähemmän innovatiivista (esimerkiksi hyvän ja pahan kaksijakoisuus sekä onnelliset loput). Tästä johtuen lastenkirjallisuus saattaa aikuisen näkökulmasta vaikuttaa vähemmän vaativalta kuin aikuistenkirjallisuus ja siitä syystä vähempiarvoiselta ja vähemmän kiinnostavalta. Juri Lotmanin näkemyksen mukaan rakenteeltaan yksinkertaiset ja paljon perusinformaatiota sisältävät tekstit saattavat kuitenkin olla jopa vaativampia kuin näennäisesti monimutkaiset tekstit, sillä ne saavat lukijansa yleistämään ja vertaamaan aiemmin lukemaansa kirjallisuutta kirjaan, jota hän on juuri lukemassa. Näin ollen lukijan tulee lukea aktiivisemmin. (Lotman lähteessä Nikolajeva 1992: 25–27.)

Maria-Liisa Nevalan mukaan toinen lastenkirjojen arvostusta vähentävä seikka niiden näennäisen yksinkertaisuuden lisäksi lienee se, että lastenkirjallisuus on pitkälti ollut naisten kirjoittamaa ja kääntämää (Nevala 1989: 749). Koska lastenkirjailijoiden status on ollut aikuistenkirjailijoihin nähden kautta historian alempi, etenkin miehet kirjoittivat lapsille nimettöminä, toisin sanoen heidän nimeään ei mainittu teoksessa. Naisten kohdalla tilanne oli toinen, sillä heillä oli jo entuudestaan alempi asema yhteiskunnassa eikä siis mitään menetettävää. Kirjoittamalla lapsille he saattoivat jopa parantaa asemaansa, sillä oli hyväksyttävämpää, että nainen kirjoitti lapsille – olihan hän yleisen käsityksen mukaan ”lähempänä” lapsia. Tästä johtuen kaikki viralliset lastenkirjailijat 1700- ja 1800-luvun alussa olivat naisia. (Shavit 1989: 38–39.) Lastenkirjallisuuden ja naisten kirjoittaman kirjallisuuden asemaa onkin

verrattu toisiinsa – kumpaakaan niistä ei pidetä yhtä tärkeänä ja vaativana kuin (miehille suunnattua) aikuisten kirjallisuutta.

Kirjailijoiden ja kirjallisuuden lajin statusta voidaan tarkastella myös erilaisten palkintojen valossa; onhan palkintojen myöntäminen kirjailijalle ja hänen teokselleen yleisen arvostuksen osoitus. Tässäkin suhteessa lastenkirjallisuuden ja ”kunnon” kirjallisuuden välille on tehty selvä ero. Aikuisten ”kunnon” kirjallisuudelle on omat palkintonsa ja lastenkirjallisuudelle omansa. Shavitin mielestä nämä erityiset lastenkirjallisuuden palkinnot ovat omiaan vahvistamaan käsitystä, jonka mukaan lastenkirjallisuutta ei voi arvioida samoilla periaatteilla kuin muuta kirjallisuutta. Palkinnot myös vahvistavat käsitystä, jonka mukaan ollakseen arvokasta lapsille tarkoitettujen tekstien odotetaan olevan opettavaisia ja hyödyllisiä, sillä lastenkirjallisuuden palkinnot myönnetään kirjoille, joiden arvo on pikemminkin niiden opetuksellisissa kuin kirjallisissa ansioissa. Tästä johtuen ne itse asiassa vain heikentävät lastenkirjallisuuden asemaa, vaikkakin lastenkirjailijoiden asema on näiden palkintojen myötä parantunut. (Shavit 1986: 36.) Paula Pesonen toteaa, että hyvä lastenkirja on kuitenkin myös kaunokirja; sitä tulee voida arvioida kaunokirjallisin kriteerein tarvitsematta käyttää apuna pedagogisia tai psykologisia lähtökohtia. (Pesonen 1985: 36.)

Se, että aikuiset eivät useinkaan tunne riittävää kiinnostusta lastenkirjallisuutta kohtaan, aiheuttaa tälle kirjallisuudenlajille ja sen edustajille monia hankaluuksia ja vaikeuksia. Onhan aikuisten vallassa kirjojen hankkiminen, niistä tiedottaminen, tutkiminen ja kritiikki, jotka kaikki ovat kirjan elämälle välttämättömiä toimia. Lastenkirjallisuuden alhainen arvostus vaikuttaa myös niiden kääntämiseen.

2.3 Lastenkirjallisuuden kohderyhmä

Yksi lastenkirjallisuuden merkittävä mutta jokseenkin ongelmallinen piirre on sen kahtalainen kohderyhmä – lapset ja aikuiset – joiden toiveet ja kirjallinen maku ovat hyvin erilaiset. Tekstien tulee miellyttää kahta kohdeyleisöä samanaikaisesti, lasta ensisijaisena vastaanottajana ja aikuista taustauktoriteettina, sillä juuri aikuisten valintojen pohjalta kirjat kustannetaan, käännetään, keuhataan tai haukutaan, hyväksytään tai hylätään.

Vaatus miellyttää sekä aikuista että lasta samanaikaisesti saattaa kuitenkin aiheuttaa kirjailijassa vastareaktion, ja hän hylkää toisen lukijaryhmän kokonaan. Kanonisoimattomalle lastenkirjallisuudelle tyypillistä on, että aikuislukijan miellyttäminen on unohdettu kokonaan (tämä on yleistä nk. populaarissa lastenkirjallisuudessa, jonka tunnetuimpia edustajia lienevät Enid Blytonin *Viisikko*-kirjat ja Carolyn Keenen *Neiti etsivä* -sarja), kun taas kanonisoidun lastenkirjallisuuden tavoitteena on miellyttää ensisijaisesti aikuista käyttämällä lasta pikemminkin verukkeena kuin todellisena vastaanottajana. (Shavit 1986: 63.)

Jotkut kirjailijat ovat ratkaisseet ongelman luomalla ambivalentteja tekstejä. Shavit toteaa, että mm. J. R. R. Tolkienin *The Hobbit* (Hobitti eli sinne ja takaisin), A. A. Milnen *Winnie-the-Pooh* (Nalle Puh), Antoine de Saint-Exupéryn *Le Petit Prince* (Pikku Prinssi) ja Lewis Carrollin *Alice's Adventures in Wonderland* (Liisan seikkailut ihmemaassa) ovat tässä suhteessa hyvin ambivalentteja. Hänen näkemyksensä mukaan ne kaikki toimivat kahdella tasolla: toinen tasoista on osoitettu lapsille ja toinen aikuisille. Lapsilukijat lukevat tekstejä konventionaalisella tasolla pelkkinä satuina, kun taas aikuisten odotetaan havaitsevan myös tekstin ironisen ja satiirisen tason. (Shavit 1986: 66.) Käännettäessä ambivalentti teksti saatetaan muuttaa univalentiksi, joka on kohdistettu ainoastaan lapsilukijalle, poistamalla kaikki ambivalentit ainekset. Joskus käännöksiä saatetaan tehdä kaksikin, toinen

lapsille ja toinen aikuisille. Näin on suomennettu esim. J. R. R. Tolkienin *The Hobbit*. (Puurtinen 2000: 108.)

Shavitin (1986: 63) mukaan lastenkirjailijat kuitenkin kirjoittavat pääasiassa aikuisille, sillä mikäli aikuinen lukija kiinnostuu tekstistä tarpeeksi lukeakseen sen, aikuinen samalla hyväksyy sen ja saattaa hankkia sen myös lapselleen luettavaksi. Barbara Wall (1991: 13) osuukin asian ytimeen todetessaan, että kirjan tulee ensiksi miellyttää aikuisia ja saada heidät vakuuttuneiksi kelvollisuudestaan, jotta se ylipäättään julkaistaisiin, sitä markkinoitaisiin ja se ostettaisiin.

2.4 Käännös- ja lastenkirjallisuuden asema entisessä Neuvostoliitossa ja Venäjällä

Venäjän historiasta löytyy käännöskirjallisuutta jo Kiovan kaudelta, jolloin maalla oli vilkasta kanssakäymistä paitsi muiden slaavilaisten kansojen myös Bysantin, Saksan, Ranskan ja Aasian valtioiden kanssa (Fedorov 1983: 36). Säilyneistä kirjoituksista päätellen muinaisvenäläisessä kirjallisuudessa on kääntäminen ollut poikkeuksellisen laajaa. Käännettävät tekstit olivat etupäässä uskonnollisia tai historiallisia kronikoita. Pietari Suuren 1700-luvulla aloittama Venäjän uudistuspolitiikka heijastui myös kääntämiseen. Painopiste uskonnollisten tekstien kääntämisestä siirtyi maallisten tekstien kääntämiseen. Kun Pietari Suuren uusi ulkopolitiikka vahvisti talous- ja kulttuurisuhteita länteen, alettiin yhä enemmän kääntää sodankäyntiin, tekniikkaan, tieteeseen ja oikeuskäytäntöön liittyviä tekstejä. Melko pian alkoi viritä myös kiinnostus kääntää ulkomaista kaunokirjallisuutta venäjäksi. (Fedorov 1983: 40–41.) 1800-luku oli venäläisen käännöksen kulta-aikaa. Tuolloin sekä fiktiota että runoutta käännettiin venäjän kielelle lähes kaikilta eurooppalaisilta kieliltä. Venäjällä kääntämisen uranuurtajia olivat kirjailijat ja intellektuellit, jotka pitivät kääntämistä olennaisena osana velvollisuuksiaan (Zlateva 1993: 1). Lokakuun vallankumouksen jälkeen sekä

kaunokirjallisuudelle että tieteelliselle kirjallisuudelle asetettiin uusia tavoitteita ja maailmankirjallisuuden merkkiteoksia sekä kansainvälisiä tieteen saavutuksia ryhdyttiin kääntämään venäjäksi. Neuvostoliiton romahduksen ja rajojen avautumisen myötä kääntämisen luonne on muuttunut. Paitsi että kääntäminen on määrällisesti lisääntynyt, se on lisäksi tullut tärkeäksi osaksi kansainvälistä kanssakäymistä, mistä syystä käännettävien tekstien aihepiirit ovat muuttuneet. Jos aiemmin käännettiin etupäässä kaunokirjallisia tekstejä, viimeisten vuosikymmenien aikana yhä enemmän on käännetty tekstejä talouselämän, kaupan, politiikan, teollisuuden ja tiedonvälityksen tarpeisiin. (Komissarov 2000: 4–5.)

Maxim Gorki kutsui aikanaan Neuvostoliittoa lasten- ja nuortenkirjojen suureksi, mahtavaksi maaksi. Irina Tokmakovan (1987: 23) mukaan Gorki ei tällä niinkään tarkoittanut kirjailijoiden tai julkaistavien kirjojen määrää, vaan sitä arvoa mikä tälle kirjallisuuden osalle annettiin lapsen eettisessä ja esteettisessä kasvatuksessa. Lastenkirjallisuudella nähtiin olevan myös tärkeä osuus neuvostolasten ”kansainvälistämisessä” (Ivanova 1978: 81). Kommunistisella puolueella oli merkittävä rooli lastenkirjojen sisältämän informaation ja kielen manipuloinnissa. Sillä oli myös yliopistoissa, kirjakustantamoissa ja -toimituksissa ideologisia tarkastajia, jotka pitivät huolen siitä, että kirjan sisältö noudatteli puolueen linjaa. Kirjat, joiden katsottiin poikkeavan sosiaalisista ja ideologisista normeista, joko jätettiin kokonaan kääntämättä tai niitä ”oikoluettiin” raskaalla kädellä. Lastenkirjojen kääntäjä saattoi luoda illuusion, ettei lukijan maailman ulkopuolella ole muuta maailmaa olemassakaan. Lapsille tarkoitettulla kirjallisuudella oli merkittävä tehtävä humanististen arvojen ja traditioiden ja sosialistisen kulttuurin kehittämisessä sekä kollektiivisesti suuntautuvan yhteiskunnan luomisessa. (Chilewska 2002: 10.) Neuvostokääntäjien koulukunta keskittyi tuottamaan moitteetonta venäjää alkuperäisen kirjailijan tyylin kustannuksella. Niinpä kirjailijat, jotka olivat alun perin erilaisia, olivat venäjäksi kaikki samanlaisia. (Trauberg 2001.) Viktor Perelman (2002) sanoo, että Neuvostoliiton romahdettua vuonna 1991 lastenkirjallisuus on jäänyt markkinatalouden

jalkoihin. Uudet kustantamot keskittyvät tekemään voittoa ja laatu kärsii, sillä sekä kääntämisessä että kirjojen toimittamisessa säästetään palkkaamalla mahdollisimman edullista mutta samalla ammattitaidotonta väkeä. Uusia tasokkaita venäläisiä lastenkirjoja ei ole tullut markkinoille, ja syntynyttä tyhjiötä on lähdetty täyttämään länsimaisella kirjallisuudella. Perelmanin mukaan Venäjän lastenkirjamarkkinoita hallitseekin tällä hetkellä länsimainen heikosti käännetty kirjallisuus, jonka oikeakielisyyteen, kielen sujuvuuteen tai tyyliin ei ole kiinnitetty erityistä huomiota (Perelman 2002). Englannin kielen syntaksi siirtyy suureen osaan käännöksistä, ja sen vaikutus näkyy myös radiossa ja televisiossa, jossa toimittajat käyttävät hyvin usein sellaisia kielen rakenteita, jotka ovat täysin vieraita äidinkielenään venäjää puhuville.

3 Lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteitä

Nykykäsityksen mukaan kääntäminen on viestintää – tiedon välittämistä kielestä toiseen – myös lastenkirjallisuuden kääntäminen. Kääntäminen nähdään prosessina, joka on kääntäjän mielessä tapahtuva monivaiheinen toiminto. Irma Sorvali (1996: 18–20) käsittää käännösprosessiin kuuluvaksi paitsi kääntäjän perehtymisen käännettävään tekstiin ja siihen liittyviin asioihin, myös kääntäjän persoonan ja lapsuudenaikaiset kokemukset. Kuharenkon (1988) mukaan kääntäjä on tärkeässä roolissa tekstin vastaanottajana, ja se miten hän kokee tekstin, vaikuttaa erittäin paljon käännökseen. Täysin objektiivinen tiedon käsittely ei ole hänen mukaansa mahdollista, joten kaikissa käännöksissä näkyy kääntäjän jälki. (Kuharenko 1988: 40–42 Lehtirannan 2003: 18 mukaan.) Kääntäminen onkin aina valintojen tekemistä. Kääntäjän persoona, kulttuuritausta, kieli, sukupuoli, lapsikäsitys – kaikki vaikuttavat hänen päätöksiinsä käännösprosessin aikana.

3.1 Lapselle kääntäminen

Kuten jo mainitsin jaksossa 2.2, lastenkirjallisuuden asema kirjallisuuden polysysteemissä on yleensä perifeerinen, ja siksi sen kääntäjälle sallitaan paljon enemmän vapauksia kuin aikuistenkirjallisuuden kääntäjälle. Lastenkirjallisuuden kääntäjältä jopa odotetaan lähtötekstin manipulointia. Manipulointi voi kohdistua sekä sisältöön että kieleen. (Puurtinen 2000: 107.) Kuitenkin vastoin yleistä uskomusta, lapselle kääntäminen saattaa olla jopa vaikeampaa kuin aikuiselle kääntäminen. Tähän on useita syitä. Ensimmäinen syy on jaksossa 2.3 mainittu lastenkirjallisuuden kahtalainen kohderyhmä. Myös kääntäjälle saattaa aiheuttaa ongelmia vastata sekä aikuisen että lapsen odotuksiin. Toinen syy on käännöksen varsinainen vastaanottaja ja hänen ominaisuutensa. Monet asiat, jotka aiheuttavat aikuislukijassa vain hieman hämmennystä, saattavat muodostua lapsilukijalle ylitsepääsemättömiksi ongelmiksi, sillä lapsilukijan toleranssi esimerkiksi tekstissä olevia vieraita

elementtejä kohtaan on alhaisempi kuin aikuisen. Tällaisia saattavat olla esimerkiksi vieraskieliset erisnimet, paikannimet, mitat ja yksiköt, tekstin monimutkainen syntaksi tai alluusiot (peitetyt viittaukset kaunokirjalliseen teokseen, paikkaan, tyyliin, historiaan, tapahtumaan, tarinaan tai henkilöön). Lapsen kielitaito on vasta kehittymässä, ja lukeminen rikastuttaa lapsen kieltä enemmän kuin mikään muu. Kääntäjä voi olla rikastuttamassa kohdekieltä tuomalla siihen uusia vivahteita sen omilla ehdoilla, mutta hän voi myös edesauttaa sen köyhtymistä, mikäli hän hyväksyy vieraat vaikutteet kriittikittömästi käyttöönsä.

Kääntäjän tulee jatkuvasti pitää mielessään lapsilukijan lukutaito, ymmärryskyky, elämäkokemus ja maailmantuntemus, jotta hän ei tuottaisi liian vaikeita tai epäkiinnostavia käännöksiä, jotka pahimmillaan vieraannuttaisivat lukijansa lukuharrastuksesta. Kääntäjä ei silti saa aliarvioida vastaanottajaansa. Suomalaiset lastenkirjailijat Kaarina Helakisa ja Leena Laulajainen ovat sitä mieltä, että lasten kaunokirjallisuudelle ei saisi asettaa selkovaatimuksia eikä helppotajuisuuteen tulisi pyrkiä, sillä ymmärtämättä jääneet tasot tekstissä aukeavat lapselle myöhemmin (Jokipaltio 1990: 49, 54). Myös venäläinen kirjailija Kornei Chukovsky (1975: 55) puolustaa lapsen kykyä ajatella ja kuvitella todetessaan, että lapsen maailma ja kieli ovat täynnä taikuutta. Hänen mukaansa lapsen kieli on hyvin tunnepitoista – sanat tuntuvat hyviltä tai pahoilta, lämpimiltä tai kylmiltä, turvallisilta tai vaarallisilta.

Kolmanneksi, ongelmia saattavat aiheuttaa myös vaihtuvat didaktiset, ideologiset, moraaliset, eettiset tai uskonnolliset periaatteet ja normit, jotka määräävät millaista kirjallisuutta lapsille ylipäänsä tarjotaan luettavaksi tietyssä kulttuurissa tietyssä aikana. Samat periaatteet ja normit määräävät myös tekstien kääntämisestä tähän kulttuuriin.

3.2 Kotouttaminen, vieraannuttaminen, adaptaatio ja uskollisuus lastenkirjallisuuden kääntämisessä

Kotouttaminen ja *vieraannuttaminen* ovat kääntämisen strategioita, joissa kohdeteksti joko tuodaan lähemmäksi kohdekulttuurissa vallitsevia ilmiöitä tai se jätetään tietoisesti lähelle lähdekulttuuria. Lawrence Venuti (1995: 19–20) johtaa kotouttamisen ja vieraannuttamisen käsitteet 1800-luvun alussa vaikuttaneen teologin ja filosofin Friedrich Schleiermacherin ajatuksesta, että kääntäjä voi valita, siirtääkö hän lukijan lähemmäs kirjailijaa vai siirtääkö hän kirjailijan lähemmäs lukijaa. Valitessaan kotouttavan strategian kääntäjä pyrkii tukahduttamaan vieraat kielelliset ja kulttuuriset erot, jolloin vieras teksti sulautuu kohdekulttuuriin. Näin ollen käännös ei vaikuta käännökseltä vaan alkuperäiseltä tekstiltä. Kääntäjän pyrkimyksenä on taata helppo ja sujuva luettavuus noudattamalla kohdekulttuurin konventioita. Kotouttavaa strategiaa tavataan Venutin mukaan yleisesti dominoivissa kulttuureissa kuten englannin- ja ranskankielisessä maailmassa. (Venuti 1998: 240–244.)

Vieraannuttava käännösstrategia puolestaan jättää käännökseen vieraita vaikutteita lähdetekstin kulttuurista. Venutin (1995: 23–24) mukaan vieraannuttamisen tarkoituksena on tuoda esiin vieraan tekstin kielelliset ja kulttuuriset erot sekä haastaa kohdetekstin lukijoita. Piet Van Poucken (2012: 145) mukaan voimakasta vieraannuttamista ovat kaikki lainaamisen muodot, esimerkiksi säilyttäminen, transkriptio, translitterointi, lainasanat ja lainoihin perustuvat neologismit. Myös eksplikointi ja lisäys ovat Van Poucken mukaan vieraannuttavia käännösstrategioita silloin, kun kääntäjä pyrkii selittämään kulttuurispesifejä yksiköitä ilman, että ne korvattaisiin kohdekulttuurissa tutummilla yksiköillä. (Van Poucke 2012: 145.)

Monet tutkijat yhdistävät *adaptaation* kotouttamiseen. Adaptaatiolla tarkoitetaan käännöstieteessä sellaista kohdetekstiä tai sen osaa, jota on muokattu manipuloimalla lähtötekstiä niin paljon, ettei sitä voida enää pitää puhtaana käännöksenä. Birgit Stolt (1978: 134) erottelee adaptoidut tekstit sen

pohjalta, kuinka välttämätöntä manipulaatio on. Hänen mukaansa uskonnolliset ja poliittiset tabut vaativat ehdotonta adaptointia (*necessary adaptation*), mikäli halutaan että teksti ylipäättään julkaistaan tai luetaan. Tarpeetonta adaptointia (*non-necessary adaptation*) aiheuttavat hänen mukaansa kasvatukselliset ja opetukselliset pyrkimykset sekä hyvää tarkoittava mutta harhaanjohtava suhtautuminen lapsiin. Stoltin mukaan aikuisten käsitykset siitä, mitä lapset haluavat lukea ja kykenevät ymmärtämään, johtaa usein esimerkiksi sanaston turhaan yksinkertaistamiseen. Hän myös syyttää kääntäjien ja kustantajien suhtautumista ajoittain jopa lapselliseksi, mikä johtaa lähtötekstin kaunisteluun ja ylisentimentalisointiin. Kaikenlainen tekstin sievistely puolestaan harmittaa kirjailijoita. Stolt kertoo esimerkkejä Astrid Lindgrenin lastenkirjojen kaunistelusta. Eräästä *Melukylä*-sarjan kirjasta amerikkalainen kustantaja poistatti kokonaisen kappaleen pelkästään siksi, että siinä tyttö pyyhkii nenänsä paidan hihaan. Myös *Lotan* sopimaton käytös on aiheuttanut amerikkalaiselle kustantajalle päänvaivaa. Eräässä kohtauksessa hän seisoo lantakasassa, koska on kuullut, että lanta ja sade nopeuttavat kasvua. Amerikkalaisille tällainen käytös oli liian sopimatonta, ja käännöksessä tyttö seisoj lehtikasassa. Lindgren kuitenkin otti yhteyttä kustantajaan ennen kirjan julkaisua ja sai kuin saikin pitää lantakasansa. (Stolt 1978: 134–135.)

Göte Klingberg (1986: 11–12) puolestaan lähtee olettamuksesta, jonka mukaan alkuperäisen tekstin kirjoittaja on jo ottanut huomioon lapsilukijan, hänen kiinnostuksensa sekä kykynsä lukijana ja näin tehnyt tekstistä lapselle sopivan. Hänen mukaansa kaikki lastenkirjallisuus on adaptoitua. Sitä määrää, jonka mukaan lapsilukijan ominaispiirteet on otettu lähtötekstissä huomioon, hän kutsuu adaptaatioasteeksi. Mikäli adaptaatioaste on korkea, teksti on helppolukuista, ja mikäli se on alhainen, teksti on vaikeaa.

Lähde- ja kohdetekstien vastaavuutta vertailtaessa käytetään usein sanaa *uskollisuus*. Sanan merkitystä voi kuitenkin tulkita eri tavoilla. Klingbergin (1986: 17) mukaan käännöksen tulee aina olla uskollinen lähtötekstille ja, jotta

uskollisuuden vaatimus toteutuisi, kääntäjän on säilytettävä lähtötekstin adaptaatioaste muuttumattomana. Tästä johtuen lähtötekstiä tulisi aina muuttaa tai manipuloida mahdollisimman vähän ja adaptoinnin tulee rajoittua ainoastaan yksityiskohtiin. Klingbergin mukaan lastenkirjallisuuden kääntämisessä erityisesti ruokaan, asumiseen ja kodin esineistöön liittyvien reaalien adaptointia pitäisi välttää, jotta käännös välittäisi todellisemman kuvan lähdekulttuurista. (Klingberg 1986: 36.)

3.3 Lastenkirjallisuuden kääntäminen ja manipulointi

Käännökselle asetettu uskollisuuden vaatimus perustuu olettamukseen, jonka mukaan lähtötekstille on olemassa vain yksi oikea vastine, joka kääntäjän tulisi tavoittaa. Kuitenkin lapsille tarkoitetut tekstit vaativat yleensä aina jonkinasteista muokkaamista, sillä lapsilukijan toleranssi tekstissä olevia vieraita elementtejä kohtaan on alhaisempi kuin aikuisen. Lähtötekstiä painottava näkemys onkin vähitellen joutunut antamaan tilaa uudennlaisille näkemyksille, joissa painopiste on siirtynyt kohdekieleen ja kohdekulttuuriin. Riitta Oittinen (1995) toteaa, että kääntäminen ei tarkoita samankaltaisuuden tavoittelua. Kun käännetään, tekstiä joudutaan aina manipuloimaan ja muokkaamaan tiettyä tarkoitusta ja tiettyä lukijakuntaa, esimerkiksi lapsilukijaa, varten. Kääntäjä kääntää aina vallitsevien normien perusteella ja hän joutuu sekä lisäämään uusia komponentteja tekstiin, että poistamaan niitä. (Oittinen 1995: 49, 142–143.) Samuuden tavoittelusta on siirrytty käännöksen ja lähtötekstin erilaisuuden korostamiseen. Käännöksiä on alettu tarkastella itsenäisinä teksteinä muiden kohdekielisten tekstien rinnalla.

Manipulaatioteoriat tarkastelevat käännöksiä vastaanottavan kulttuurin näkökulmasta ja niiden tunnetuimpia kehittäjiä ja puolestapuhujia ovat Itamar Even-Zohar, Gideon Toury, Susan Bassnet, André Lefevere ja Theo Hermans. Manipulaatioteorioiden perusajatuksen mukaan kaikkeen kääntämiseen liittyy jonkinasteista lähtötekstin manipulointia, jolla on tietty tarkoituksensa, mikäli

asiaa tarkastellaan vastaanottajan näkökulmasta (Hermans 1985: 11). Niiden mukaan käännösteksti on itsenäisesti toimiva kokonaisuus suhteessa lähtötekstiinsä, ja teorialat keskittyvätkin tutkimaan niitä piirteitä, jotka erottavat käännöksen vieraskielisestä lähtötekstistä. Teorioiden tarkastelukulma painottuu vastaanottajaan, ja niiden mukaan käännöksen ominaispiirteet ja sen suhde sekä lähtötekstiin että muihin kohdekielisiin teksteihin selittyvät vastaanottavan järjestelmän, kulttuurin ja yhteiskunnan asettamilla vaatimuksilla.

Manipulaatioteorioiden mukaan kääntäminen on uudelleenkirjoittamista, ja siihen kuuluu aina tekstin uudelleenmuotoilua, koska käännös liittyy vieraan tekstin uuteen kulttuuriin, aikaan ja paikkaan. Kääntäjä nähdään potentiaalisena vallankäyttäjänä riippuen siitä, mikä asema hänellä on kirjallisuutta ja käännöstoimintaa säätelevässä järjestelmien verkostossa eli polysysteemissä. Kääntäjän tehtävä on uudelleenkirjoittaa lähtöteksti vastaanottajan odotusten ja vaatimusten mukaiseksi. Tästä johtuen uskollisuus lähtötekstille tai siitä poikkeaminen eivät ole kääntäjän yksilöpäätöksiä vaan sidoksissa laajempaan kokonaisuuteen. (Aaltonen 2001: 388–396.) Manipulaatioteorioiden mukaan lapselle käännettäessä on sallittua ja kääntäjältä jopa odotetaan lähde-tekstien manipulointia, joka voi kohdistua sekä kieleen että sisältöön.

Manipulaatioteorioiden tutkimuksen kohteena ovat valmiit käännökset ja kääntäjän tekemät valinnat. Tämä tutkimuslähtökohta tarjoaa mahdollisuuden tutkia sekä lopputuotetta, että prosessia, joka johtaa kyseiseen tuotteeseen. Tutkimus ei siis ole kiinnostunut pelkästään valmiista tuotteesta vaan myös siitä, mitä kääntäjät tekevät tiettyinä aikoina tietyssä kulttuurissa. Se keskittyy kuvaamaan millaisia käännökset ovat puuttumatta käännösten laadun määrittelyyn. Sen sijaan tutkijaa kiinnostavat olosuhteet, joissa käännös on syntynyt, julkaistu ja vastaanotettu. Yksi manipulaatioteorioiden tärkeimpiä tutkimusmalleja on jaksossa 2.2 esittelemäni polysysteemiteoria, jonka avulla tutkitaan käännöksissä esiintyviä säännönmukaisuuksia. Teorian avulla

voidaan analysoida niitä syitä, jotka ovat johtaneet tiettyjen käännösstrategioiden noudattamiseen ja esiintymiseen eri aikakausina ja eri kulttuureissa.

3.4 Vallankäyttö ja normit lastenkirjallisuudessa

Polysyteemiteoriaan pohjautuen André Lefevere (1992) näkee kirjallisuusinstituution järjestelmänä, jossa on erilaisia vallankäyttäjiä. Kirjallisuuden – myös käännöskirjallisuuden – pitämistä yhteiskunnan muiden osajärjestelmien kanssa yhdenmukaisena valvotaan niin kirjallisuusjärjestelmän sisältä kuin sen ulkopuoleltakin. Keskeisessä asemassa ”portinvartijoina” ovat ammattilaiset, joita voivat olla esimerkiksi kustannustoimittajat, kriitikot, tutkijat, kääntäjät, opettajat, kirjallisuushistorioitsijat ja kaikki ne, joiden mielipiteitä asiantuntijoina kuunnellaan. Ammattilaiset vaikuttavat siihen, millaiset tekstit hyväksytään sisälle järjestelmään, mitä julkaistaan ja mitä arvostetaan. He myös valvovat normien noudattamista niin kääntämisessä kuin muissakin uudelleenkirjoitusprosesseissa. Lefeveren mukaan kirjallisuuden ammattilaiset eivät kuitenkaan toimi omaan laskuunsa, vaan edustavat varsinaisia *suojelejoita*², joiden etuja kirjallisuus palvelee. Suojelija saattaa olla poliittinen puolue, uskonnollinen yhteisö, määräävässä asemassa oleva yhteiskuntaluokka, mutta myös esimerkiksi kustantaja, joka vaikuttaa siihen mitä luetaan ja mitä käännetään. (Lefevere 1992: 12–15.) Suojelijat toimivat yleensä instituutioiden – yliopistojen, tieteellisten järjestöjen, koululaitoksen, tiedotusvälineiden – kautta. Nämä instituutiot valvovat ainakin kirjallisuuden levikkiä. Kirjallisuuden ammattilaisten ja vallankäyttäjien toimintaan liittyy tietty ideologia, mutta siinä on kysymys myös taloudellisesta tukijärjestelmästä ja tekstien ja niiden tekijöiden arvostuksesta. Kaupallinen

---

² Suomennos peräisin Helsingin yliopiston nykykielten laitoksen MonAKO-sanastosta (Helsingin yliopisto 2017)

menestys voi ohjata tekstien tuottamista, ja tietynlainen toiminta voi olla taloudellisesti palkitsevaa. Tämän ohella tai sijasta tietynlaista kirjoittamista voi rohkaista myös sen mukanaan tuoma arvostus ja tietyn ryhmän jäsenyys.

Lastenkirjallisuudessa moraalista ja opetuksellista sopivuutta sekä kaikinpuolista ymmärrettävyyttä korostetaan enemmän kuin aikuisten kirjallisuudessa. Shavitin (1986: 111–112) mukaan lastenkirjallisuuden asema kirjallisuuden polysysteemissä määrittää pitkälti kääntäjien toimet sekä käännöksille asetetut vaatimukset. Sekä käännöksiä että alkuperäisiä tekstejä kahlitsevat samanlaiset lastenkirjallisuusjärjestelmän asettamat rajoitteet (*systemic constraints*), mutta niiden havaitsemiseksi käännöstekstit ovat hänen mukaansa alkuperäistekstien tutkimista hedelmällisempi kenttä, sillä käännösnormit paljastavat lastenkirjallisuuden järjestelmään hyväksyttävälle teksteille asetetut vaatimukset selkeimmin. (Shavit 1986: 112.)

Renate Bartschin (1987: xii) mukaan jokaisessa yhteisössä vallitsee tietoisuus siitä, mitä korrekti tai sopiva käyttäytyminen – viestintäkäyttäytyminen mukaan lukien – pitää sisällään. Tämä tietoisuus näkyy yhteiskunnassa mm. erilaisina normeina. Andrew Chestermanin (2007) mukaan normin perusmerkitys voidaankin määritellä siten, että se on jonkin yhteiskunnan tai yhteisön käsitys oikeasta tavasta toimia tai oikeanlaisesta tuotteesta. Käännösprosessissa normien noudattaminen tai noudattamatta jättäminen edellyttää aina kääntäjän valintaa. Sitovuudeltaan normit sijoittuvat lakien ja konventioiden välimaastoon. Normit ovat lievempiä kuin lait ja niitä voidaan rikkoa. Normien rikkomisen saattaa aiheuttaa kritiikkiä, mutta automaattista rangaistusta ei tule. (Chesterman 2007: 357–359.) Pekka Kujamäen (2007: 401) mukaan kääntämisen normeissa näyttäisi konkreettisesti olevan kyse siitä, minkälaisia tekstejä kyseinen kulttuuri on sillä hetkellä valmis vastaanottamaan. Normit ja odotukset ovat eri kulttuureissa ja eri aikoina erilaiset, mikä ohjaa valintaa eri käännösstrategioiden välillä sekä tarvittavaa manipulointia (Puurttinen 2000: 109).

Gideon Touryn (1995: 58) mukaan kääntämisen normit eivät toimi ainoastaan kaikissa käännöstilanteissa, vaan myös käännösprosessin kaikilla tasoilla. Käännöstieteen normit Toury (1980: 51–62) luokittelee kahteen pääryhmään, *ennakkonormeihin* ja *toimintanormeihin*³. Ennakkonormit vaikuttavat koko käännöstapahtumaan ja ne heijastelevat tietyssä kulttuurissa vallalla olevia kääntämistä koskevia menettelytapoja ja toimintaperiaatteita. Ne määräävät toisaalta sen, mitkä tekstit päätyvät käännettäviksi, ja toisaalta sen sallitaanko suoraan lähtökielestä tehtävien käännösten lisäksi myös muiden kielten kautta tehtävät käännökset (Toury 1980: 54). Toimintanormit puolestaan ohjaavat kääntämisen aikana tehtyjä päätöksiä, ja ne jaetaan *matriisi-* ja *tekstuaalis-lingvistisiin normeihin*. Matriisinormit ohjaavat sitä, mitä elementtejä lähtökielisestä tekstistä tulokieliseen tekstiin otetaan: tehdäänkö lyhennyksiä, poistoja, järjestyksen muutosta tai muuta manipulaatiota. Matriisinormit määrittelevät myös sen, ilmoitetaanko näistä muutoksista lukijalle (esimerkiksi kirjan kannessa sanoin ”lyhennetty teos”). Tekstuaalis-lingvistiset normit määräävät kohdekielisen tekstin sanamuotoa ja kieliasua. Ne siis määrittävät kääntämisen lopputuloksen. Tekstuaalis-lingvistiset normit voivat olla puhtaasti lingvistisiä tai kirjallisia, kuten tyylillisiä valintoja. (Toury 1980: 55.)

Kahden pääkategorian lisäksi Toury esittelee vielä kolmannen normityypin, *alkunormit*. Alkunormit ohjaavat kääntäjän valintaa orientoitumaan pääasiallisesti joko lähdekulttuuriin tai kohdekulttuuriin. Nimestään huolimatta alunormi ei välttämättä ole ensimmäinen päätös käännösstrategian suhteen, vaan viittaa kääntäjän päätökseen suhtautua kääntämäänsä tekstiin. Sen vaikutus näkyy kaikissa käännösprosessin vaiheissa. Jos kääntäjä päättää tehdä työnsä lähtötekstiorientoituneesti, noudattaa käännöskin enemmän lähtökulttuurin normeja ja syntyvä käännös voi olla vieraannuttava. Jos kääntäjä orientoituu tulokieleen, kuten lastenkirjallisuuden kääntäjät yleensä tekevät, käännös noudattaa tulokielisen kulttuurin normeja ja mukautuu

---

³ Normien suomennokset ovat peräisin Helsingin yliopiston nykykielten laitoksen MonAKO-sanastosta (Helsingin yliopisto 2017)

kohdekulttuurin odotusten mukaiseksi, jolloin se voi olla lukijaystävällinen, vapaampi ja kotouttava. (Toury 1980: 54–55.)

Shavit (1986: 112–128) puolestaan luettelee viisi normia, jotka sanelevat lastenkirjallisuuden kääntäjien lähestymistavan sekä lähdekielisen tekstin sisältöön, että sen muotoon. Ensiksikin tekstin tulee sopia kohdekirjallisuudessa jo olemassa olevaan malliin. Tästä johtuen, kun esimerkiksi aikuisille tarkoitettu satiiri käännetään lapsille, se saatetaan muokata yksinkertaiseksi saduksi, jos kohdekielisessä lastenkirjallisuudessa ei entuudestaan ole satiireja. Toiseksi tekstistä on luvallista poistaa sellaiset osat, jotka eivät sovi vallitseviin käsityksiin moraalisisista arvoista tai aikuisen näkemykseen siitä, mitä lapsi kykenee ymmärtämään. Kolmanneksi tekstin tematiikka, henkilökuvaus ja rakenne eivät saa olla liian monimutkaisia (esimerkiksi ironiset elementit saatetaan jättää pois). Neljäs normi perustuu käsitykseen siitä, että lastenkirjallisuus on didaktinen ja ideologinen väline. Sen perusteella lähtöteksti voidaan joskus muuttaa täysin vastamaan kohdekultuurissa vallitsevaa ideologiaa. Viimeisen eli viidennen normin mukaan kulttuureissa vallitsevat tyylinormit vaikuttavat tekstin tyylipiirteisiin. Esimerkiksi hepreankielisille lastenkirjoille on ominaista korkea kirjallinen tyyli, koska lasten kieltä halutaan rikastuttaa. Tästä johtuen esim. kaikki puhekielisyydet vaihdetaan käännöksissä kirjakielelle.

Shavitin tutkimusten mukaan lastenkirjallisuudessa on olemassa myös erilaisia tabuja kuten alkoholi, joka usein korvataan esim. hedelmillä, maidolla ja hunajalla. Esimerkkinä hän käyttää satua *Punahilkasta*, jonka joissakin versioissa mummolle tarkoitettu viini on vaihdettu milloin kakkuun ja hedelmiin, milloin leipään ja hunajaan. (Shavit 1986: 29.) Eräässä käänöksessä tarinalla on myös onnellinen loppu – kukaan ei tule syödyksi ja lopussa kaikki saavat mummolta lasillisen maitoa.

3.4.1 Normit ja kääntäjän strategiat

Jokaisen kääntäjän tavoitteena lienee hyvä, toimiva käännös, ja tavoitteen saavuttaminen edellyttää monivaiheista päätöksentekoa ja kääntämisessä eteen tulevien ongelmien ratkaisemista. Kääntäjä valitsee sellaiset toimintatavat eli strategiat, jolla kukin ongelma hänen mielestään ratkeaa parhaiten. Ritva Leppihalmeen mukaan kääntäjän suosikkistrategioista rakentuu hänen yksilöllinen tyylinsä, ”sormenjälkensä”. (Leppihalme 2007: 365.) Kaunokirjallisessa kääntämisessä, ja erityisesti käännettäessä lapsille, kääntäjän ratkaisut ja strategioiden valinta korostuvat, sillä valitsemalla mitä poistaa, mitä selittää ja mitä säilyttää, kääntäjä vaikuttaa vahvasti siihen tulkintaan, jonka lukijat käännökselle antavat.

Tutkijat erottavat monesti koko tekstiä koskevan globaalin strategian eli peruslinjan, jolle kaikki myöhemmät ratkaisut ovat alisteisia, sekä paikalliset strategiat, joiden avulla yritetään ratkoa tekstin sisällä olevia yksittäisiä käännösongelmia. Kulttuurisesti painottunut käännöstutkimus korostaa käännösten toimivuuden tärkeyttä ja niiden sopivuutta muiden kohdekielisten tekstien joukkoon. Toimivuuteen vaikuttavat ne normit ja konventiot, jotka ohjaavat tekstien tuottamista kohdekulttuurissa, ja kääntäjän tavoitteeksi on nähty normeihin mukautuminen. (Leppihalme 2007: 366–367.)

Tiina Puurtisen (1997: 322) mukaan strategiavalinnoissaan lastenkirjallisuuden kääntäjä noudattaa ennen kaikkea kohdekulttuurin kirjallisuuden vallitsevia normeja lähdekulttuurin normien sijaan. Kuitenkin kääntäjä päättää itse, onko hänen tavoitteenaan pysytellä uskollisena lähtötekstin kirjoittajaa vai kohdeyleisöä kohtaan. Myös Andrew Chestermanin (1997) mukaan käännösstrategioiden tavoite on saada käännös noudattamaan normeja, joten tutkimalla kääntäjän valitsemia strategioita käännösprosessin osana voidaan tehdä havaintoja myös kääntäjän käyttäytymistä ohjaavista normeista. Kääntäjän valitsemat strategiat voidaan havaita verrattaessa kohdekielistä tekstiä lähtökieliseen tekstiin. (Chesterman 1997: 88–89.) Käännösstrategioiden valintaan vaikuttavat siis toisaalta

kääntäjän yleinen suhtautuminen yhtäältä lähtötekstin ja sen kirjoittajan sekä toisaalta kohdekielen, -kulttuurin ja -yleisön vaatimuksiin. Leppihalme (2007: 268) tiivistää kääntäjän potentiaaliset paikallisstrategiat neljään vaihtoehtoon: säilytä, muuta, lisää, poista. Chesterman (1997: 107) puolestaan jakaa käännösstrategiat syntaktisiin, semanttisiin ja pragmaattisiin. Syntaktisilla strategioilla kääntäjä manipuloi tekstin muotoa, semanttisilla merkitystä ja pragmaattisilla viestiä. Nämä päästrategiat Chesterman jakaa vielä yhteensä lähes 30 alaluokkaan.

Manipulaatioteoreettisesta näkökulmasta katsottuna Chestermanin pragmaattiset strategiat ovat mielenkiintoisia. Pragmaattisilla strategioilla Chesterman tarkoittaa sellaisia strategioita, joilla on tekemistä kohdekielisen informaation valinnan kanssa. Valintaa ohjaavat kääntäjän tiedot käännöksen oletetusta kohderyhmästä.

Chesterman (1997: 107–112) luokittelee ja määrittelee pragmaattiset strategiat seuraavalla tavalla:

- Kulttuurinen suodattaminen kuvaa tapaa, jolla etenkin lähdekieliset kulttuurispesifiset ainekset käännetään kulttuurillisiksi tai toiminnallisiksi kohdekieliseksi vastineiksi siten, että ne mukautuvat kohdekielen normeihin. Tähän strategiaan viitataan puhuttaessa esim. kotouttamisesta tai adaptoinnista.
- Eksplisiittisyyden muutoksella viitataan kohdetekstin muuttamiseen eksplisiittisemmäksi tai implisiittisemmäksi kuin lähtöteksti.
- Informaatiomuutos tarkoittaa sekä kääntäjän kohdetekstiin lisäämää, kohdekielisen tekstin lukijalle tärkeänä pitämäänsä informaatiota, että kääntäjän poistamaa kohdekielisellet lukijalle tarpeettomaksi katsomaansa informaatiota.

- Interpersoonallisuuden muutos viittaa kaikkiin niihin muutoksiin, jotka vaikuttavat alkuperäisen kirjoittajan ja lukijan välisiin suhteisiin. Tämä strategia vaikuttaa tekstin yleiseen tyyliin ja muuttaa muodollisuuden, emotiivisuuden ja osallistuneisuuden astetta.
- Puheaktin muutosta ovat esimerkiksi toteamuksen muutos käskyksi, retoristen kysymysten ja huudahdusten lisääminen, suoran puheen muuttaminen epäsuoraksi ja toisin päin.
- Koherenssimuutokset liittyvät tekstissä olevan informaation loogiseen järjestelyyn ja sitä kautta esimerkiksi painotuksiin.
- Osittainen kääntäminen.
- Näkyvyyden muutos viittaa esimerkiksi kääntäjän alaviitteisiin, sulkeiden sisälle lisättyihin selityksiin tai sanaselityksiin, jotka automaattisesti kiinnittävät lukijan huomion kääntäjän läsnäoloon tekstissä.
- Transeditointi eli muokkaava ja toimittava kääntäminen tarkoittaa tilannetta, jossa kääntäjä joutuu muokkaamaan huonosti kirjoitettua lähtökielistä tekstiä merkittävästi yleisemmällä tasolla kuin muissa yllä mainituissa strategioissa.

Tiivistettynä voidaankin todeta, että kääntäminen on toimintaa, jota voidaan kuvailla erilaisten strategioiden avulla. Strategioiden tavoite on saada käänös noudattamaan vallitsevia normeja, toisin sanoen normit ohjaavat strategioiden valintaa. Normien perimmäinen tavoite on edistää tiettyjä arvoja – arvot ohjaavat siis puolestaan normeja.

4 Harry Potter – kirjasta ilmiöksi

Harry Potterin seikkailuja on seurattu kaikkiaan seitsemän kirjan verran. Ensimmäinen Harry Potter –sarjan kirjoista *Harry Potter and the Philosopher's Stone* ilmestyi Iso-Britanniassa vuonna 1997 ja jo vuoden kuluttua siitä oli tullut kotimaassaan valtaisa menestys. Näin nopea menestys on lastenkirjalle harvinaista, sillä lastenkirja vaatii aina sekä aikuisten että lasten hyväksynnän, mikä puolestaan vie oman aikansa. Erikoiseksi menestyksen teki myös se, että kirjan pituus oli lastenkirjalle harvinainen – yli 90 000 sanaa ja että kirjan kirjoittaja J. K. Rowling oli entuudestaan täysin tuntematon. Kun sarjan neljäs kirja *Harry Potter and the Goblet of Fire* julkaistiin heinäkuussa 2000 suosio oli jo muuttunut maailmanlaajuiseksi ilmiöksi ja sekä Harry Potter että J. K. Rowling olivat muuttuneet supertähdiksi, jotka tunnettiin ympäri maailmaa. Vuonna 2000 Pottereita saattoi lukea jo neljälläkymmenellä kielellä (Jentsch 2002: 285) ja neljän vuoden kuluttua ensimmäisen Potterin julkaisusta neljää siihen mennessä ilmestynyttä kirjaa oli myyty yli 100 miljoonaa kappaletta ympäri maailmaa. (Eccleshare 2002: 108.) Sarjaa lukivat sekä aikuiset että lapset eikä kirjoja ehditty painaa samaa tahtia kuin niitä myytiin. Sarja oli kustantajilleen oikea rahasampo. Englantia taitaville aikuislukijoille oli tarjolla jopa oma painoksensa, jossa kannet oli muutettu mustavalkoisiksi ja muutenkin aikuismaisemmiksi – näin aikuisetkin saattoivat noloitumatta lukea kirjoja julkisilla paikoilla. Vaikka Rowling ei ollut kirjoittanut kirjoja erityinen kohderyhmä mielessään, kirjaa markkinoitiin pääasiassa lapsille ja etenkin pojille. Tästä syystä esimerkiksi kirjailijan sukupuolta ei paljastettu, vaan kirjailija oli sukupuoleton J. K. Rowling – poikien ei oletettu kiinnostuvan naisen kirjoittamasta seikkailukirjasta. (Ks. Nevala jaksossa 2.2.) Vasta siinä vaiheessa, kun kirjasarjan suosio oli muuttunut ilmiömäiseksi, kirjailijan oli astuttava esiin nimikirjaintensa takaa antamaan haastatteluja medialle.

4.1 Periferiasta lastenkirjallisuuden keskiöön

Yksi osoitus siitä, että Harry Potter oli muuttunut pelkästä suosikista kulttuuri-ilmiöksi, oli BBC:n päätös lähettää *Harry Potter and the Philosopher's Stone* tunnetun englantilaisen näyttelijän Stephen Fryn lukemana kokonaisuudessaan tapaninpäivänä 2000 ja käyttää siihen kahdeksan tuntia arvokasta radioaikaa. Yleensä vain kansallisesti merkittävät tapahtumat, kuten esimerkiksi Walesin prinsessa Dianan kuolema 31.8.1997, saavat BBC:n muuttamaan normaalia lähetyksrytmiään ja antamaan näin mittavasti radioaikaa yhdelle asialle. (Eccleshare 2002: 1.) Samaan aikaan muualla maailmassa ”pottermanian” vaihe ja aste vaihtelivat maasta toiseen. Kun saksalaiset laskivat päiviä neljännen kirjan saksannoksen julkaisupäivään 14.10.2000, kiinalaiset vasta tutustuivat Potteriin ensi kerran 12.10.2000 (Jentsch 2002: 285). Suomeksi Pottereita on voinut lukea vuodesta 1998 alkaen, jolloin sarjan ensimmäinen kirja, *Harry Potter and the Philosopher's Stone* eli *Harry Potter ja viisasten kivi*, ilmestyi Jaana Kaparin kääntämänä. Myös Venäjällä ensimmäistä virallista venäjännöstä odotettiin aina vuoden 2000 heinäkuuhun saakka, mutta siitä lisää jaksossa 4.3.

Potteria lukivat siis paitsi lapset ympäri maailmaa myös aikuiset, jotka eivät suinkaan kaikki olleet pelkästään näiden lasten vanhempia. Harry Potterin saamasta suosiosta oltiin montaa mieltä. Toiset olivat sitä mieltä, että kyseessä oli vain isolla rahalla luotu tuote, toiset taas näkivät Potterit tulevina lastenkirjallisuuden klassikoina. On selvää, että näin nopeaan ja valtaisaan suosioon on tarvittu myös markkinoinnin apua ja onneakin, etenkin ajoituksen suhteen. Tosiasia kuitenkin on, että mikäli kyseessä olisi ollut pelkkä kupla, se olisi puhjennut jo aikapäiviä sitten. Tänä päivänä lapsille on tarjolla jos jonkinlaista viihdykettä, ja kirjat ovat jäämässä erilaisten tietokone- ja videopelien varjoon tylsinä ja vaikeinakin viihdyttäjinä. Vaikka intensiivisen markkinoinnin avulla vanhemmat saataisiin ostamaan lapsilleen kirjan, ei se takaa vielä sitä, että lapsi lukee ja haluaa lukea lisää. Potter-kirjat ovat

kuitenkin osoittautuneet kirjoiksi, joita lapset – ja aikuisetkin – lukevat uudelleen ja uudelleen. Niissä on sitä jotain.

On väitetty, että Harry Potter -kirjat ilmestyivät yhteiskunnallisesti merkittävään aikaan sikäli, että monissa länsimaissa tutkimuksissa oli todettu lasten lukemisharrastuksen vähentyneen merkittävästi ja jääneen etenkin erilaisten tietokone- ja elektroniikkapelien varjoon. Sama trendi oli havaittu myös Venäjällä.⁴ Varsinkin poikien lukuharrastuksen vähenemisestä ja samalla lukutaidon heikkenemisestä kannettiin huolta. Lastenkirjat eivät yksinkertaisesti kyenneet tarjoamaan vastusta vauhdikkaille peleille, joiden avulla lapset saattoivat helposti paeta virtuaalitodellisuuden tarjoamaan mielikuvitusmaailmaan kuten vanhempansa kirjojen avulla aikoinaan. Huolta lukemisharrastuksen vähenemisestä kannettiin erityisesti siksi, että kirjallisuus ja lukeminen ovat merkittävässä asemassa niin kielen kuin ajattelunkin kehittäjänä ja perinteisesti lastenkirjallisuus on ollut myös merkittävä eettisten ja moraalisten arvojen välittäjä. Tietokonepelit ovat puolestaan lähes pelkkää viihdettä. Voidaankin siis väittää, että etenkin länsimaissa oli selkeä tilaus lastenkirjalle, joka pystyisi tarjoamaan lukijalleen niin voimakkaita elämyksiä, että ne päihittäisivät sekä tietokone- että videopelit.

4.2 Potterin maailma

J. K. Rowlingin inspiraatiolähdettä etsittäessä Pottereita on verrattu muun muassa J. R. R. Tolkienin *Taruun sormusten herrasta*, C. S. Lewisin *Narnia*-kirjoihin ja Lewis Carrollin *Liisaan ihmemaassa*. Luonnollisesti J. K. Rowlingin Potter-tarinoissa on yhtäläisyyksiä vanhoihin tunnettuihin lastenkirjoihin. Koulutarinoilla on englantilaisessa lastenkirjallisuudessa pitkät perinteet. Esimerkiksi suosittujen Enid Blytonin kirjojen päähenkilöt käyvät sisäoppilaitosta. Blytonin kirjojen tarinat kuitenkin sijoittuvat pääasiassa loma-

---

⁴ Russia Today: Spotlight with Mikhail Markotkin 22.7.2007. Katsottavissa osoitteessa: <https://www.youtube.com/watch?v=TRDxmfJ2Srk>

aikoihin, kun taas Potter seikkailee nimenomaan lukuvuoden aikana koulussa. Miljöö Pottereissa on pikemminkin viktoriaaninen kuin moderni. *Tylypahka* (engl. Hogwarts) on kuin mikä tahansa englantilainen sisäoppilaitos erillisine opiskelu- ja asuinsiipineen, koulupukuineen, vapaa-ajanharrastuksineen ja ongelmaoppilaineen. Tylypahkasta kuitenkin puuttuvat kännykät, TV, radio ja tietokoneet. Koulunkäynti on tuttua pikemminkin historiallisista romaaneista kuin nykypäivän elämästä. Myös oppilaiden käytös opettajia kohtaan on moitteetonta. Tarinat kuitenkin selkeästi tapahtuvat nykyajassa ja niinpä Tylypahkan ulkopuolella *jästien* (engl. Muggle) eli tavallisten ihmisten jokapäiväisestä elämästä löytyy TV, radio, videopelejä ja tietokoneet.

Harry Potter -saaga alkaa siitä, kun paha Lord Voldemort tappaa Harryn vanhemmat, Lily ja James Potterin Halloween-yönä. Voldemort ei kuitenkaan onnistu tappamaan heidän yksivuotiaista poikaansa Harrya ja menettää siksi voimansa. Harrylle jää tapahtumasta muistoksi otsaan salamanmuotoinen arpi ja pojasta, joka jäi henkiin, tulee velhojen keskuudessa kuuluisa. Ainoastaan Harry itse on tapahtumista täydellisen tietämätön ja elää tätinsä, edesmenneen äitinsä siskon Petunia Dursleyn perheessä. Dursleyt ovat tylsiä ja mielikuvituksettomia, eivätkä he tunne minkäänlaista empatiaa Harrya kohtaan. He häpeävät Harryn erilaisuutta ja maagisia voimia. Harryn elämä kuitenkin tekee täyskäännöksen, kun hän täyttää yksitoista ja saa kutsun Tylypahkan velhokouluun. Vaikka Harryn elämä Tylypahkassa on arkipäiväistä oppitunteineen, läksyineen ja kahnauksineen – elämää, johon kuka tahansa nykyinen tai entinen koululainen voi samaistua – se on kuitenkin täynnä taikaa ja mitä tahansa saattaa tapahtua. Seikkailut tuovatkin lisää jännitettä tavalliseen arkielämään. Tylypahkan sisäoppilaitos muistuttaa paljon englantilaisen eliitin yksityiskouluja, valitaanhan sinnekin oppilaat suurimmaksi osaksi syntyperänsä mukaan. Merkittävä asema on myös urheilulla, jota edustaa *huispaus* (engl. Quidditch) – eräänlainen maaginen versio kriketistä. Huispaus on ainoa urheilulaji, joka merkitsee jotain Tylypahkan oppilaille ja opettajille, samaan tapaan kuin kriketti monissa yksityiskouluissa. Vaikka Tylypahka on englantilainen eliittikoulu, sen

oppilaat edustavat eri kulttuureita ja yhteiskuntaluokkia. Hermione Granger, yksi Harryn parhaista ystäväistä ja koulun parhaimmista oppilaista, on syntyperältään jästi. Tästä syystä hänestä tuleekin Harryn arkkivihollisen, yltiöriikkaan *puhdasverisen* (engl. pure-blood) velhoperheen vesan, Draco Malfoyn rasistisen pilkan kohde. Toinen Harryn parhaista ystäväistä, Ron Weasley, on lähtöisin monilapsisesta ja köyhästä mutta kunniallisesta velhoperheestä, jonka isä työskentelee *taikaministeriössä* (engl. Ministry of Magic) ja on ylenpalttisen kiinnostunut jästeistä. Herrat Weasley ja Malfoy eivät tule toimeen keskenään ja se heijastuu myös heidän lastensa väleihin. Rowlingin kirjojen maailmankatsomus ei kuitenkaan ole samanlainen kuin perinteisissä sisäoppilaitostarinoissa ja lukijan sympatiat ovat köyhän Ron Weasleyn perheen puolella rikasta Draco Malfoyn perhettä vastaan.

Potter-kirjojen kehystarina on samankaltainen kaikissa seitsemässä kirjassa. Harrylla on ongelmia Dursleyn perheen kanssa mutta ongelmat saavat jäädä, kun uusi lukukausi Tylypahkassa alkaa. Tylypahkassa hän tapaa kaikki ystävänsä. Jokaisessa kirjassa esitellään muutama uusi oppilas ja opettaja. Melko pian lukuvuoden alussa Harry törmää koulua ja ennen kaikkea häntä itseään uhkaavaan mysteeriiin, jonka takaa paljastuu Voldemort. Harry ystävineen kamppailee Voldemortia vastaan. Samanaikaisesti hän voittaa muutaman huispausottelun ja oppii uusia asioita taikuudesta. Kirjojen lopussa Harry joutuu vastatusten Voldemortin kanssa ja usein sekä hän itse että joku hänen ystäväistään ovat lähellä kuolemaa, mutta pelastuvat täpärästi.

Kirjojen keskeisenä teemana on hyvän ja pahan taistelu. Harry edustaa hyvyyttä ja Voldemort pahuutta. Etsiessään uusia liittolaisia ja kasvattaessaan voimiaan Voldemort saattaa Harryn useasti tilanteisiin, jotka pakottavat hänet huomaamaan kuinka samankaltaisia he ovat, ruokkien samalla Harryn epävarmuutta ja testaten tämän uskollisuutta läheisiään kohtaan. Rowlingin kirjat muistuttavatkin paljon perinteisiä salapoliisitarinoita, joissa hyvä voittaa ja lojaalisuus, vaatimattomuus ja rehellisyys kannattavat aina. Keskeinen

Potter-kirjoja yhdistävä mysteeri on Harryn vanhempien surma, ja jokainen kirja vie Harrya lähemmäs ratkaisua.

4.3 Potter saapuu Venäjälle

Venäjällä Potter-kirjasarjan kustannusosoikeuksista käydyn kilpailun voitti kustannustalo Rosman, joka on perustettu vuonna 1992, siis heti Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen, jolloin yksityisiä kustantamoja alkoi ilmestyä kirjamarkkinoille. Nykyään Rosman on Venäjän suurimpia lastenkirjojen kustantamoina. Kustantamo kiinnostui Harry Potterista vuonna 2000, jolloin sen suosio lännessä oli jo valtaisa. Kustantajan mukaan⁵ suosio Venäjällä ei kuitenkaan ollut taattu, toisaalta siksi, että kirjallisuuden lajina fantasia ei ole koskaan ollut Venäjällä kovin suosittu (tyypillinen fantasiakirja myy Venäjällä noin 10 000 kappaletta), toisaalta siksi, että kirjan aihe on taikuus ja sankari selkeästi englantilainen. Kuitenkin huhtikuussa 2000 kustannusyhtiö Rosman allekirjoitti Rowlingin edustajien kanssa kustannussopimuksen, ja ensimmäinen virallinen venäjännös *Garri Potter i filosofskij kamen'* (*Гарри Поттер и философский камень*) ilmestyi jo kesällä 2000 Igor Oranskij'n kääntämänä. Vaikka kirja myi hyvin (noin 100 000 kappaletta), käännöksen taso herätti venäläisessä lehdistössä ja etenkin internetissä niin paljon ristiriitaista keskustelua, että kustantaja päätti tehdä kirjan seuraavaan painokseen korjauksia ja vaihtaa samalla kirjasarjan toisen osan kääntäjäksi kansainvälisestikin tunnetun lingvistin ja käännösteorian ammattilaisen, tuolloin jo 70-vuotiaan Marina Litvinovan. Samalla sarjan ensimmäisen osan nimistö ja uudissanat yhdenmukaistettiin vastaamaan Litvinovan käännöksiä.

Marina Litvinovan valintaa uudeksi kääntäjäksi voidaan pitää kustantajan taholta poliittisena päätöksenä. Uuden kääntäjän nauttiman auktoriteettiaseman avulla kustantaja voisi korjata melko ikävän tilanteen,

---

⁵ Luettavissa: http://old.themoscowtimes.com/arts_n_ideas/article/tmt/359604.html

johon se oli joutunut paitsi lukijoiden myös Rowlingin edustajien silmissä. Litvinova oli MGLU:n eli Moskovan lingvistisen yliopiston professori ja Shakespeare-asiantuntija, kielen ja kääntämisen vahva ammattilainen, joka kuuluu oikeaan ”luokkaan” – hänen takanaan seisoo koko akateeminen koneisto. (Katso Lefevere jaksossa 3.4.) Tämä oli selkeä merkki tarkkaan Pottereiden myyntiä ja Rowlingin etuja valvoville edustajille siitä, että kustantamo kykenee hoitaman työnsä ammattimaisesti ja pyrkii uusien käännösten kohdalla parhaaseen mahdolliseen lopputulokseen palkkaamalla työhön vakavasti otettavan kääntämisen ammattilaisen. Kustantaja halusikin päätökselleen julkisuutta ja sekä Rosmanin pääjohtaja Mikhail Markotkin, että kääntäjä Marina Litvinova, antoivat asiasta haastatteluja medialle järjestyksessä toisen venäjänkielisen Potter-kirjan *Garri Potter i Tajnaja Komnata* (*Гарри Поттер и Тайная Комната*) julkaisun yhteydessä heinäkuussa 2001⁶. Haastatteluissa korostetaan Litvinovan meriittejä ”arvokkaamman” kirjallisuuden kääntäjänä ja tutkijana sekä sitä, että hän on venäjän kielen asiantuntija ja vaalija. Litvinova itse toteaa edustavansa vanhaa kunnon neuvostokääntäjien koulukuntaa ja halunneensa kiinnittää käännöksessä erityistä huomiota venäjän kieleen ja sen kauneuden esiin tuomiseen.

Haastattelujen mukaan Litvinova käytti kirjan kääntämiseen vain 90 päivää suunnitellun kuuden kuukauden sijaan, mutta sai työssään apua mahdollisesti opiskelijoiltaan, sillä kirjan nimiölehdellä kustantaja kiittää kolmea henkilöä käännöstyössä mukanaolosta. Syy kirjan nopeaan valmistumiseen on saattanut olla kustantajan taholta aiheutunut paine saada kirja nopeasti markkinoille, sillä internetissä oli ilmaiseksi tarjolla jo useita epävirallisia venäjännöksiä lähes jokaisesta sarjan neljästä siihen mennessä ilmestyneestä kirjasta. Kääntäjän suhtautumista käännöstyön vaativuuteen kuvastaa myös Radio Svobodan haastattelu⁷. Siinä Litvinova kehuu Rowlingin tekstin

---

⁶ Luettavissa:

<https://groups.google.com/forum/#!topic/humanities.lit.authors.shakespeare/OrG6Z7SUYIk>

⁷ Luettavissa: <https://www.svoboda.org/a/24224570.html>

helppolukuisuutta ja juonen opettavaista luonnetta hyvästä ja pahasta mutta samalla hän kuitenkin toteaa, että vaikka Rowlingilla on lahjoja alalle, ammattikirjailija hän ei kuitenkaan ole. Tällä toteamuksella Litvinova ilmeisesti viittaa J. K. Rowlingin käyttämään arkiseen proosatyyliin, jota ei pidä lukijalle riittävän haasteellisena. Kuitenkin yksi Pottereiden suosion takana oleva tekijä saattaa juuri olla Rowlingin tapa kertoa arkisesti ilman turhia kikkailuja ja hienouksia. Hänen tekstissään on paljon huumoria ja hänen dialoginsa on elävää ja uskottavaa. Potter-kirjojen viljelemä huumori on asia, joka erottaa ne monista muista fantasiakirjoista. Vaikka Rowlingin maailma on ajoittain hyvinkin pelottava, se on samanaikaisesti hauska. Lisäksi oman erikoisuutensa tekstiin tuovat hauskat erisnimet ja uudissanat.

5 Harry Potter kääntyy venäjäksi

Normit ja ideologiat vaikuttavat kaikkeen kääntämiseen ja niiden vaikutus alkaa jo ennen kuin kääntäjä astuu kuvaan, sillä jo omalla nimellään ja statuksellaan kustantamo määrittää yksittäisen kirjan merkitystä ideologisten ja kirjallisten arvojen välittämisessä. Alkunormit ohjaavat kääntäjän globaalin käännösstrategian valintaa ja saavat hänet orientoitumaan pääasiallisesti joko lähdekulttuuriin tai kohdekulttuuriin (ks. jaksot 3.4 ja 3.4.1). Päätökseen vaikuttaa erityisesti kohdekulttuurissa vallitseva käännösperinne.

Manipulaatioteorioiden näkökulmasta kääntäminen on uudelleenkirjoittamista. *Гарри Поттер и Тайная Комната* vuodelta 2002 on siis kääntäjä Marina Litvinovan uudelleenkirjoittama versio *Harry Potter and the Chamber of Secrets* -kirjasta. Manipulaatioteorioiden mukaan lapselle käännettäessä on sallittua ja kääntäjältä jopa odotetaan lähdeteoksen manipulointia, joka voi kohdistua sekä kieleen että sisältöön. Tässä tutkielmassa olen rajannut tarkasteluni kohteeksi erityisesti sellaisia kääntäjän tekemiä muutoksia ja ratkaisuja, jotka mielestäni manipuloivat erityisesti kohdekieliselle lukijalle osoitettua viestiä. Muutoksia tarkastellessani ja luokitellessani käytän apuna Chestermanin luokittelua käännöksen viestiä muokkaavista pragmaattisista käännösstrategioista, jotka esittelin jaksossa 3.4.1. Tutkimalla kääntäjän valitsemia strategioita pyrin tekemään havaintoja myös kääntäjän ideologiasta sekä hänen käyttäytymistään ohjaavista normeista ja siitä, millä toimilla kääntäjä pyrkii sopeuttamaan tekstiään kohdekielisten samaa tekstilajia edustavien tekstien joukkoon.

Esimerkkien viitteissä oleva lyhenne *HP 1998* viittaa lähtökieliseen *Harry Potter and the Chamber of Secrets* -kirjaan ja *GP 2002* Marina Litvinovan venäjännökseen *Garri Potter i Tajnaja Komnata* (*Гарри Поттер и Тайная Комната*). Esimerkeissä olen lihavoinut tarkastelun kohteena olevat muutokset sekä lisännyt tarpeelliseksi katsomissani tilanteissa hakasulkeisiin mahdollisimman sanatarkan suomennoksen muutoksesta.

5.1 Ambivalentista univalentiksi

Kun Potter-saagaa ja sen toista osaa *Harry Potter and the Chamber of Secrets* -kirjaa ryhdyttiin kääntämään venäjäksi, kääntäjän globaalin strategian valintaan ei voinut olla vaikuttamatta asiakkaan eli kustantajan päätös käännättää kirjat puhtaasti lastenkirjoiksi, huolimatta lähtötekstin ambivalentista luonteesta. Tästä kertoo kustantamo Rosmanin pääjohtaja Mikhail Markotkinin tv-haastattelu⁸. Siinä hän muun muassa kertoo, että kustannussopimusta tehtäessä Rosmanilla ihmeteltiin, miksei kirjassa ollut muiden lastenkirjojen tapaan kuvia, ja että kustantamo olisi ollut valmis kuvittamaan tarinan, jotta siitä olisi tullut lapsiyleisölle helpommin ymmärrettävä ja se olisi sopinut paremmin venäläisille lastenkirjamarkkinoille. J. K. Rowling oli kuitenkin kieltänyt kuvittamisen. Kustantajan päätöksellä siitä, että venäjänkielisten kirjojen kohderyhmä on nimenomaan lapsilukijat, oli vaikutus kääntäjän päätökseen suhtautua kääntämäänsä tekstiin, sillä kääntäessään lapsille kääntäjä noudattaa ennen kaikkea kohdekulttuurin kirjallisuuden vallitsevia normeja lähdekulttuurin normien sijaan (Puurtinen 1997: 322). Kun kääntäjä orientoituu tulokieleen, käännös mukautuu kohdekulttuurin odotusten mukaiseksi, jolloin se voi olla lukijaystävällinen, vapaampi ja kotouttava.

5.2 Graafiset keinot ja osittainen käännös

J. K. Rowlingin tyylille on ominaista vahvistaa viestiä visualisoimalla tekstiä graafisin keinoin. Lukukokemukseen ja viestin painoon merkittävimmin vaikuttaa hänen tapansa käyttää suuraakkosia tehokeinona. Lähtötekstissä Rowling elävöittääkin lukutilannetta useassa kohdassa käyttämällä suuraakkosia erityisesti kuvaamaan kovaa ääntä ja huutoa saaden tekstin ikään kuin hyppäämään lukijan silmille kirjan sivuilta samalla tavalla kuin kova ääni

---

⁸ Russia Today: Spotlight with Mikhail Markotkin 22.7.2007. Katsottavissa osoitteessa: <https://www.youtube.com/watch?v=TRDxmfJ2Srk>

käy kuulijan korviin. Litvinova on kuitenkin päättänyt jättää lähtökielisen viestin graafisen osan siirtämättä tulokieleen ja näin venäjänkieliseltä lukijalta jää tämä kokemus puuttumaan täysin. Kun viestin välittämisen tapa muuttuu, viestin informaatioisisältökin muuttuu. Näin käännöksen voidaan katsoa olevan vain osittainen, kuten seuraavista esimerkeistä voimme havaita.

Esimerkissä 1 ollaan aamiaisella *Tylypahkan* suuressa salissa. Pöllöt tuovat oppilaille postia ja Ron saa Errol-pöllönsä mukana viestin kotoa äidiltään *räyhääjän* muodossa. Räyhääjä on äänikirje, jossa lähettäjä antaa omalla viihaisella äänellään kovaan ääneen nuhteita kirjeen vastaanottajalle. Esimerkissä on lyhyt katkelma alkuperäistekstin räyhääjästä ja sen käännöksestä.

(1)

‘Open it,’ Neville urged. ‘It’ll all be over in a few minutes...’

Ron stretched out a shaking hand, eased the envelope from Errol’s beak and slit it open. Neville stuffed his fingers in his ears. A split second later, Harry knew why. He thought for a moment it *had* exploded; a roar of sound filled the huge Hall, shaking dust from the ceiling.

‘...STEALING THE CAR, I WOULDN’T HAVE BEEN SURPRISED IF THEY’D EXPELLED YOU, YOU WAIT TILL I GET HOLD OF YOU, I DON’T SUPPOSE YOU STOPPED TO THINK WHAT YOUR FATHER AND I WENT THROUGH WHEN WE SAW IT HAD GONE...’

(HP 1998: 69)

— Открывай! — толкнул Рона Невилл. — Сейчас вспыхнет!

Рон протянул к конверту дрожащую руку, вынул его из клюва совы и распечатал. Невилл заткнул пальцами уши. И в тот же миг Гарри понял почему. Сначала ему показалось, что письмо взорвалось: громадный зал наполнился грохотом, от которого с потолка посыпалась пыль. **Но скоро он различил в грохоте слова:**

«...украсть автомобиль, — **гремело письмо.** — Я не удивлюсь, если тебя исключат из школы. Погоди, я до тебя доберусь. Думаю, ты понимаешь, что мы пережили, не найдя машины на месте...»

(GP 2002: 125)

Sen sijaan, että kääntäjä olisi käyttänyt lähdetekstin mukaisesti suuraakkosia elävöittämään tilannetta, hän on lisännyt kohdetekstiin selittävät johtolauseet Но скоро он различил в грохоте слова 'mutta äkkiä hän erotti jyrinästä sanat' sekä гремело письмо 'jyrisi kirje'. Kääntäjä on varmaankin pyrkinyt näin kompensoimaan tilannetta. Kuitenkin lisäyksistä huolimatta käännöstekstin viesti ja lukijan lukukokemus jää lähtötekstiä huomattavasti vaisummaksi graafisten keinojen mukanaan tuoman visuaalisuuden puuttuessa.

Esimerkissä 2 ollaan Dursleyn perheen aamiaispöydässä. Harry on tahallaan ärsyttänyt Dudley-serkkuaan taikuuteen viittaavalla kommentilla ja saanut perheen aamiaisrauhan järkkymään. Vernon-setä menettää malttinsa ja sylki roiskuen hän jyrisee ja iskee nyrkkiä pöytään. Lähtötekstissä suuraakkoset paitsi korostavat Vernon-sedän ääntä ja vahvistavat tämän viestiä myös luovat selkeän kontrastin Harryn ääneen ja saavat sen vaikuttamaan normaalia hiljaisemmalta. Lähtötekstin kontrasti saattaa vahvistaa myös lukijan vaikutelmaa Harryn heikosta asemasta kasvattiperheessään.

(2)

Dudley, who was so large his bottom drooped over either side of the kitchen chair, grinned and turned to Harry.

'Pass the frying pan.'

'You've forgotten the magic word,' said Harry irritably.

The effect of this simple sentence on the rest of the family was incredible: Dudley gasped and fell of his chair with a crash that shook the whole kitchen; Mrs Dursley gave a small scream and clapped her hands to her mouth; Mr Dursley jumped to his feet, veins throbbing in his temples.

'I meant "please"!' said Harry quickly. 'I didn't mean –'

'WHAT HAVE I TOLD YOU,' thundered his uncle, spraying spit over the table, 'ABOUT SAYING THE M WORD IN OUR HOUSE?'

'But I –'

'HOW DARE YOU THREATEN DUDLEY!' roared Uncle Vernon, pounding the table with his fist.

'I WARNED YOU! I WILL NOT TOLERATE MENTION OF YOUR ABNORMALITY UNDER THIS ROOF!'

Harry stared from his purple-faced uncle to his pale aunt, who was trying to heave Dudley to his feet,

'All right,' said Harry, '*all right ...*'

(HP 1998: 7–8)

Venäjänkielisessä versiossa graafisen latistuksen lisäksi kääntäjä on vaimentanut myös Vernon-sedän jyrisevän äänen siihenäksi.

Дадли, очевидно, еды хватало: он был такой толстый, что бока у него свисали с краёв табуретки.

— Дай мне сковородку, — приказал он Гарри.

— Ты забыл волшебное слово, — напомнил ему Гарри.

Эта простая фраза подействовала на семейство, как красная тряпка на быка. Дадли ойкнул и с грохотом свалился с табуретки. Миссис Дурсль, вскрикнув, прижала ко рту ладони. А мистер Дурсль вскочил со стула, и на висках у него вздулись синие жилки.

— Я только хотел сказать: он забыл слово «пожалуйста», — стал торопливо оправдываться Гарри.

— Сколько раз нужно тебе говорить, — брызгая слюной и стуча кулаком по столу, **прошипел** дядя Вернон, — в моём доме никаких слов на букву «в». Да и как ты посмел учить моего сына!

— Но ведь...

— Я предупреждал тебя, что не потерплю под этой крышей упоминания о твоём уродстве!

Гарри взглянул на багровую физиономию дядюшки, побледневшее лицо тёти Петунии, которая силилась поднять с пола пыхтевшего сыночка, и тяжело вздохнул.

— Хорошо... хорошо, — кивнул он.

(GP 2002: 4–5)

Kieli on voimakas sosiaalistamisen väline, sillä kielen kautta lapsi oppii yhteiskunnassa hyväksyttäviä ajattelu- ja toimintatapoja. Tästä johtuen

Litvinova on saattanut kokea tarpeelliseksi manipuloida tekstiä lapsilukijalle sopivammaksi ja on näin ollen vaimentanut suoraan lapselle vihaisesti huutavaa aikuista paitsi graafisesti myös verbaalisesti. Tätä strategiavalintaa tukee Shavitin (1986: 2–3) periaate siitä, että kääntäjän tulee mukauttaa teksti lapselle sopivaksi ja hyödylliseksi sen mukaan, mitä kukin yhteiskunta pitää kasvatuksellisesti hyvänä lapselle.

5.3 Kääntäjä lukijan ja kirjailijan välissä

Kuten on jo aiemmin todettu, J. K. Rowling ei kirjoittanut Potter-kirjoja kohderyhmänään erityisesti lapsilukijat. Lähtötekstin ambivalentin luonteen vuoksi alkuperäistekstissä kertoja-aikuisen pysyttelee taka-alalla ja tarina etenee pitkälti Harryn näkemänä ja kokemana. Kirjailija ei aliarvioi lukijaansa, eikä siksi pyri aktiivisesti selittämään asioita tai tilanteita. Rowling ei myöskään tee päätöksiä lukijan puolesta vaan antaa hänen ajatella ja kokea itsenäisesti. Seuraavissa esimerkeissä kuitenkin Litvinova tuo tekstiin uuden äänen – lukijan tunteita ja ajatuksia ohjaavan aikuisen äänen – kun hän lisää tekstiin omaa tulkintaansa erilaisten huudahdusten muodossa.

Esimerkeissä 3 ja 4 Harry on matkustanut Weasleyn perheen kanssa *hormipulverilla* ostamaan koulutarvikkeita *Viistokujalta*, mutta eksynyt matkallaan pahamaineiselle *Iskunkiertokujalle*, jolla sijaitsee pimeyden voimiin erikoistuneita liikkeitä. Kääntäjä on katsonut tarpeelliseksi lisätä kohdetekstiin kauhistuneita ja inhoa kuvaavia huudahduksia, ja samalla hän manipuloi näin lukijansa suhtautumista tekstin sisältöön.

(3)

Evil-looking masks leered down from the walls, an assortment of human bones lay upon the counter and rusty, spiked instruments hung from the ceiling.

(HP 1998: 42)

Со стен таращились зловещие маски. А на прилавке — **кошмар!** — разложены человеческие кости разных форм и размеров. С потолка свисают ржавые, заостренные инструменты для пыток.

(GP 2002: 71)

(4)

The one he'd just left, Borgin and Burkes, looked like the largest, but opposite was a nasty window display of shrunken heads, and two doors down, a large cage was alive with gigantic black spiders.

(HP 1998: 45)

«Горбин и Бэркес» — самая большая лавка, напротив нее витрина, заполненная — **ну и гадость!** — высушенными головами. Через две двери — большая клетка, кишачая гигантскими черными пауками.

(GP 2002: 76)

Kääntäjä manipuloi lukijan tunnetiloja lisäämällä tekstiin myös ilon tunnetta ikään kuin hihkumalla lukijan olan takaa, kuten seuraavassa esimerkissä.

(5)

Gilderoy Lockhart came slowly into view, seated at a table surrounded by large pictures of his own face, all winking and flashing dazzlingly white teeth at the crowd.

(HP 1998: 49)

И вот — о, счастье! — увидели. [Ja niin – voi onnea! – (he) näkivät.] Он восседал за столом в окружении собственных портретов. Все они подмигивали и одаривали ослепительными улыбками поклонниц и поклонников.

(GP 2002: 85)

Esimerkeissä kääntäjä osallistuu voimakkaasti kerrontaan ja tuo näin oman lukukokemuksensa ja tunteensa alkuperäisen kirjailijan ja lukijan väliin. Chestermanin (ks. 3.4.1) luokittelun mukaan kyseessä on

interpersoonallisuuden muutos. Kääntäjän tavoite on saattanut olla vahvistaa tekstin ilmaisuvoimaa sellaisin keinoin, jotka sopivat venäläisen lastenkirjallisuuden normeihin ja konventioihin, mutta samalla hän tuo esiin omaa ideologiaansa ja käsitystään lapsilukijasta, joka tarvitsee holhousta ja jonka ajatuksia ja tunteita tulee ohjata ”oikeaan” suuntaan.

5.4 Transeditointia kielikuvilla

Shavitin (1986: 2) mukaan kääntäjä voi manipuloida alkuperäistekstiä esimerkiksi laajentamalla tai supistamalla sitä sekä vaihtamalla, poistamalla tai lisäämällä osia. Erityisesti lastenkirjallisuuden kääntämisen osalta tämä vapaus johtuu sen perifeerisestä asemasta kirjallisuuden polysysteemissä, kuten jaksossa 2.2 todettiin. Litvinova on muokannut käännöstä lisäämällä kohdetekstiin huomattavan määrän kielikuvia, joita ei lähdetekstissä esiinny. Hänen tavoitteenaan on saattanut olla parannella J. K. Rowlingin arkista proosatyylä vastamaan mielestään paremmin venäläisen lastenkirjallisuuden tyylinormeja ja lukijoiden odotuksia. Chesterman (ks. 3.4.1) käyttää tällaisesta strategiasta nimitystä transeditointi eli muokkaava ja paranteleva kääntäminen. Seuraavassa muutamia esimerkkejä.

(6)

The effect of this simple sentence on the rest of the family was **incredible**:

(HP 1998: 7–8)

Эта простая фраза подействовала на семейство, **как красная тряпка на быка**. [Tämä yksinkertainen lause vaikutti perheeseen **kuin punainen vaate härkään**.]

(GP 2002: 4)

(7)

Harry **looked nothing like** the rest of the family.

(HP 1998: 9)

Гарри в семье Дурслей был во всем **белой вороной**. [Garri oli Durslin perheessä **valkoinen varis**.]

(GP 2002: 7)

Esimerkit 8 ja 9 osoittavat mielestäni erittäin hyvin, miten voimakkaasti ja vapaalla kädellä kääntäjä manipuloi lähtötekstin kerrontaa ja Rowlingin proosatyylä.

(8)

Gilderoy Lockhart heard him. He looked up. He saw Ron – and then he saw Harry. He stared. Then he leapt to his feet and positively shouted, ‘It *can*’t be Harry Potter?’

(HP 1998: 49)

Локонс услышал восклицание. Посмотрел в сторону Рона. И вдруг вскочил с таким видом, **как будто в магазине приземлилась летающая тарелка**. [...kuin kauppaan olisi laskeutunut lentävä lautanen.] — Не может быть! Неужели это сам Гарри Поттер! — возликовал он.

(GP 2002: 86)

(9)

Gilderoy Lockhart was striding toward them, his turquoise robes swirling behind him.

(HP 1998: 76)

Златопуст летел точно синяя птица, бирюзовая мантия развевалась за спиной, как сохнувшее на ветру белье. [Zlatopust lensi kuin sininen lintu turkoosi viitta lepattaen selän takana kuin tuulessa kuivuva pyykki.]

(GP 2002: 140)

Se, miten kääntäjä kokee tekstin, vaikuttaa erittäin paljon käännökseen ja siihen, miten kääntäjä pyrkii sopeuttamaan tekstiään muiden vastaavanlaisten

tekstien joukkoon kohdekirjallisuudessa. Esimerkissä 10 kääntäjä on katsonut tarpeelliseksi muokata lähtötekstissä Harryn taskussa iloisesti kilisevät kolikot tulokielessä puhuviksi luultavasti tavoitteenaan vahvistaa tekstinsä sadunomaista tyyliä.

(10)

The bag of gold, silver and bronze jangling cheerfully in Harry's pocket was clamouring to be spent, so he bought three large strawberry and peanut-butter ice-creams which they slurped happily as they wandered up the alley, examining the fascinating shop windows.

(HP 1998: 48)

«Гарри! Гарри! Потрать нас! Купи что-нибудь, пожалуйста!» [Garri! Garri! Käytä meidät! Osta jotain, ole niin kiltti!] — звенели у Гарри в кармане золотые и серебряные монеты. Гарри купил три больших рожка клубничного мороженого с шоколадом и арахисовым маслом. И друзья с наслаждением его уплели.

(GP 2002: 83)

Kielikuvia lisäämällä kääntäjä on saattanut pyrkiä paitsi tuomaan tekstiin lisää tarpeelliseksi katsomaansa visuaalista ulottuvuutta ja viestin perille menoa vahvistavaa konkretiaa myös lapsilukijaan vetoavaa huumoria. Samalla hän on muokannut voimakkaasti tekstin yleistä tyyliä oletettavasti tavoitteenaan vastata kohdekulttuurin lasten satufantasiakirjalle asettamia vaatimuksia.

5.5 Kulttuurinen suodattaminen ja selittävät lisäykset

Pragmaattisten strategioiden joukossa ehkä huomattavin on kulttuurinen suodattaminen, kuten Chesterman (ks. 3.4.1) strategiaa kutsuu. Myös selittäminen tai selkeyttäminen, yleensä lisäysten kautta, on kääntämisessä tavallinen tapa ottaa huomioon käännöksen lukijan vaikeudet vieraan kulttuurin ilmiöiden edessä. Selitykset saattavat kuitenkin häiritä lukemista tai lukija voi kokea ne epätoivottuna holhoamisena. Leppihalmeen (2007: 370)

mukaan esimerkiksi suomentajat yrittävät mielellään ujuttaa tarpeellisen selittävän lisäyksen huomaamattomasti tekstin lomaan.

Potter-kirjat ovat hyvin voimakkaasti sidoksissa brittiläiseen kulttuuriin ja sisäoppilaitosperinteeseen. Lisäksi Rowlingin luoma velhomaailma muodostaa oman kulttuurinsa. Kääntäjä on joutunut miettimään, kuinka hyvin käännöksen tuleva lukija tuntee viittauksia lähtökulttuurin ilmiöihin ja kuinka haitallista lukijan taustatiedon puute on, ja valitsemaan strategiansa sen mukaan.

Lukuisat hauskat, merkityksiä kantavat erisnimet ja uudissanat ovat Rowlingin luoman maailman merkittävä erikoispiirre. Kääntäjälle ne tuottavat kuitenkin melkoisesti päänvaivaa, sillä niiden merkityksen välittäminen lukijoille on lukukokemuksen kannalta erityisen merkittävää. Lastenkirjallisuutta käännettäessä merkityssisältöjä kantavia erisnimiä pyritään usein kotouttamaan, mutta kotouttaminen on prosessina paljon aikaa vievää toimintaa. Sekä venäläisellä kustantajalla että siksi myös venäjöntäjäällä oli varmasti paineita saada käännös mahdollisimman nopeasti valmiiksi, sillä maailmalla luettiin jo kuumeisesti Potter-saagan neljättä osaa, kun Venäjällä vasta käännettiin tämän tarkastelun kohteena olevaa sarjan toista osaa. Aika onkin varmasti ollut osaltaan vaikuttamassa kääntäjän ratkaisuihin liittyen erisnimien, käsitteiden ja uudissanojen kääntämiseen.

Brittiläinen sisäoppilaitosperinne on Venäjällä melko vierasta. Pottereissa se on kuitenkin hyvin keskeisellä sijalla. Tylypahkan oppilaat on jaettu neljään *tupaan* (engl. House), joita ovat *Rohkelikko* (engl. Gryffindor), *Korpinkyntsi* (engl. Ravenclaw), *Puuskupuh* (engl. Hufflepuff) ja *Luihuinen* (engl. Slytherin). Kääntäjällä on ollut haasteita jo käsitteen *house* kanssa, jolle hän on ottanut vastineen korkeakoulumaailmasta ja kääntänyt sen useimmiten käsitteellä *колледж* (22 kertaa). Kuitenkin kaksi kertaa käsite on kääntynyt ilman selkeää syytä sanaksi *факультет*. Voidaankin olettaa, että kyseessä on puhdas vahinko yhdistettynä puutteelliseen kustannustoimittamiseen. Tupien nimistä kaksi on käännetty kotouttavalla strategialla *Пуффендуй* (luo

mielikuvan pehmeästä ja ilmastavasta – engl. Hufflepuff), *Когтевран* (assosioituu linnun tai pedon kynsiin – engl. Ravenclaw) ja kaksi siirretty translitteroimalla *Гриффиндор* ja *Слизерин*. Myös Tylypahkan professoreista osa on saanut kokonaan tai osittain kotoutetun nimen. Tällaisia ovat esimerkiksi *Северус Снегг* (assosioituu professorin huutävään olemukseen – engl. Severus Snape), *Златоуст Локонс* (kuvastaa professorin kultakihaista mutta tyhjää päätä – engl. Gilderoy Lockhart) ja *Помона Снебль* (nimi viittaa kasvitieteeseen professorin opetusaineen mukaisesti – engl. Pomona Sprout). Niin ikään Harry Potterin arkkivihollinen Lord Voldemort on saanut venäjäksi muokatun vastineen *лорд Волан-де-Морт*, joka ei välttämättä kuitenkaan avaa lapsilukijalle nimen kuolemaan viittaavaa merkityssisältöä sen enempää kuin jos nimi olisi siirretty translitteroimalla. Syy muokkaukseen saattaa liittyä siihen, että lähtötekstissä esiintyy salaperäinen hahmo nimeltä Tom Marvolo Riddle, joka paljastuu tekstin loppupuolella anagrammiksi nimestä Lord Voldemort. Kääntäjä on ehkä kokenut kykenevänsä leikittelemään kirjaimilla paremmin muokkaamalla alkuperäistä nimeä. Näin venäjänkielinen anagrammi kuuluu *Том Марволо Реддл*.

Ajan puute lienee ollut ainakin yksi syy siihen, että kääntäessään Rowlingin luomia uudissanoja ja erilaisia nimiä, Litvinova on valinnut välillä kotouttavan strategian ja välillä selittävän käännösstrategian. Selityksiä lisätessään kääntäjä on pyrkinyt sisällyttämään selitykset mahdollisimman huomaamattomasti itse tekstiin, kuten Leppihalmeen mukaan suomentajatkin pääasiassa tekevät. Lastenkirjojen kääntäjät pyrkivätkin yleensä välttämään esimerkiksi alaviitteiden käyttöä, sillä ne saattavat häiritä lukijaa. Erilaiset lisätyt selitykset jättävät kuitenkin tekstiin selkeän jäljen kääntäjän läsnäolosta.

Esimerkeissä 11 ja 12 kääntäjä on uudissanoja selittäessään lisännyt tekstiin ajatuksen siitä, että velhoilla on oma kielensä. Lisätyissä selityksissä kääntäjä tulkitsee lapsilukijalle näitä velhokielisiä sanoja.

(11)

Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry

(HP 1998: 8)

Школ[а] чародейства и волшебства «Хогвартс», **что на волшебном языке значит «вепрь»**. [...joka velhokielellä tarkoittaa villisikaa.]

(GP 2002: 5)

(12)

The Dursleys were what wizards called Muggles (not a drop of magical blood in their veins) and as far as they were concerned, having a wizard in the family was a matter of deepest shame.

(HP 1998: 9)

Обычных людей, в чьих жилах нет ни капли волшебной крови, маги называют «маглы», **что на их языке значит «простаки»**. [...joka heidän kielellään tarkoittaa typerystä.] Для простаков — не для всех, конечно — волшебник в семье — позор.

(GP 2002: 6)

Lähtötekstissä keskeinen ja usein toistuva käsite *Muggle* on selvästi aiheuttanut kääntäjälle melkoisesti päänvaivaa ja kiire on luultavasti jälleen ollut merkittävä syy siihen, että kääntäjä on päätenyt käsitteen kohdalla käyttämään kahta vastinetta. Välillä tulokielisessä tekstissä sanan venäjänkielisenä vastineena käytetään vieraannuttavaa, translitteroitua versiota *магл* (kaikkiaan 57 kertaa) ja toisinaan selittävää, kotoutettua vastinetta *простак* 'typerys' (18 kertaa). Kääntäjän ratkaisulla on varmasti vaikutusta viestin välittymiseen ja lukijan lukukokemukseen, mutta lukijasta riippuu, kuinka häiritsevästä hän tutun ja vieraan vaihtelun kokee.

Kääntäjä on lisännyt selityksiä myös näkyvämmiin sulkeisiin. Esimerkki 13 kuvaa kääntäjän jokseenkin opettavaista tapaa selittää lapsilukijalle erään keskeisen hahmon sukunimen merkitystä.

(13)

What wouldn't he give now for a message from Hogwarts? From any witch or wizard? He'd almost be glad of a sight of his arch-enemy, Draco Malfoy, just to be sure it hadn't all been a dream...

(HP 1998: 12)

Получит бы из школы хоть какую весточку, от кого угодно, даже от злейшего врага Драко Малфоя (**не зря его фамилия значит «злокозненный»**), [ei turhaan hänen sukunimensä tarkoita salakavalaa] лишь бы уверится, что Хогвартс не сон.

(GP 2002: 12)

Kääntäjän pedagoginen ote näkyy myös seuraavassa esimerkissä, jossa hän on päättänyt antaa lukijalle lyhyen *tällipajuun* liittyvän ”tietoiskun”, jollaista lähtötekstissä ei ole.

(14)

considerable damage seems to have been done to a very valuable Whomping Willow

(HP 1998: 63)

был нанесен значительный ущерб бесценной Гремучей иве, **редчайшему экземпляру подвида плакучих ив**. [...itkupajujen alalajia edustava harvinainen yksilö.]

(GP 2002: 113)

Litvinova on katsonut tarpeelliseksi manipuloida myös henkilöhahmojen reaktioita muistuttamaan lähemmin kohdekulttuuria. Niistä esimerkki seuraavana.

Lähtötekstissä rouva Weasley huokaisee helpotuksesta, kun ostosmatkalla ryhmästä eksynyt Harry vihdoinkin löytyy. Kuitenkin tulokielinen versio lisää tilanteeseen dramatiikkaa ja kotouttaa rouva Weasleyn tunteenpurkauksen perivenäläiseksi, kuten esimerkistä 15 voimme todeta.

(15)

‘Oh, Harry – oh, my dear – you could have been anywhere –’

(HP 1998: 46)

— Гарри! Деточка! Нашелся! Гарри! Миленький! Ведь ты мог погибнуть! [Garri! Lapsukainen! Löysin! Garri! Rakas! Olisit voinut vaikka kuolla!]

(GP 2002: 80)

Lähtötekstissä on vähemmän tunnelatausta ja kääntäjän manipuloima teksti kuvastaa lukijalle sitä, miten kohdekulttuurissa on luontevaa käyttäytyä vastaavissa tilanteissa ja tuo näin tekstiä lähemmäs lukijaansa. Kääntäjä on ilmeisesti ajatellut, että ilman vastaavanlaisia muutoksia ja lisäyksiä tulokielinen teksti, ja kuten esimerkissä 15 rouva Weasleyn reaktio, vaikuttaisi venäläisen lukijan mielestä aivan liian laimeilta ja kenties jopa epäaidoilta.

Kääntäjän ratkaisut liittyen selitysten määrään ja laatuun heijastelevat hänen lapsikäsitystään. Mitä vähäisempänä kääntäjä pitää lapsen ymmärrystasoa ja omaksumiskykyä, sitä selittävämpää ja seikkaperäisempää kieltä hän käyttää. Jos kääntäjä luottaa lapsen kykyyn itse hahmottaa mielessään asioita, hän saattaa jättää tekstiin paljonkin avoimia kohtia. Esimerkeistä 16 ja 17 näkyy selvästi, miten Litvinovalla on tarve selittää asioita mahdollisimman seikkaperäisesti.

(16)

Yeah, Mum's always wishing we had a house-elf to do the ironing,' said George.

(HP 1998: 27)

— Само собой... — отозвался Лжордж. — Мама жалеет, что у нас нет домовика, **семья большая, столько приходится гладить, а магией тут не поможешь**. [Äitiä harmittaa, ettei meillä ole kotitonttua, perhe on suuri, on paljon silitettävää, eikä taikuudella siinä auteta.]

(GP 2002: 42)

(17)

'He's never travelled by Floo powder,' said Ron suddenly. 'Sorry, Harry, I forgot.'

'Never?' said Mr Weasley. 'But how did you get to Diagon Alley to buy your school things last year?'

'I went on the Underground —'

'Really?' said Mr Weasley eagerly. 'Were there *escapators*? How exactly —' 'Not *now*, Arthur,' said Mrs Weasley. 'Floo powder's a lot quicker, dear, but goodness me, if you've never used it before —'

'He'll be all right, Mum,' said Fred. 'Harry, watch us first.'

(HP 1998: 40–41)

— Он никогда ещё не летал при помощи «летучего пороха», — сказал Рон. — Прости, Гарри, я совсем об этом забыл.

— Никогда? — изумился мистер Уизли. — А как же ты в прошлом году покупал школьные принадлежности? На чём добрался до Косого переулка?

— Приехал на метро.

— В самом деле? — с нескрываемым восторгом воскликнул мистер Уизли. — Я слышал, там есть лестницы-чуденицы! Но как именно... — Не сейчас, Артур. — **Миссис Уизли явно не хотелось слушать лекцию об устройстве метрополитена**. [Rouva Weasley ei selkeästikään halunnut kuulla luentoa metrojärjestelmästä.] — «Летучий порошок» куда быстрее. Но если ты никогда им не пользовался...

— Всё будет в порядке, мама, не волнуйся, — сказал Джордж, — мы пойдём первыми, а ты, Гарри, смотри.

(GP 2002: 68)

Esimerkin 17 lisäyksessä on jälleen havaittavissa kasvatuksellista otetta. Ehkä kääntäjä on kokenut rouva Weasleyn käytöksen miestänsä kohtaan sen verran epäkohteliaana, että on katsonut tarpeelliseksi pehmentää ja samalla selittää hänen käytöstään.

5.6 Eksplikointia ja koherenssimuutoksia

Kun kääntäjä muokkaa kohdekielistä tekstiä eksplisiittisemmäksi tai implisiittisemmäksi kuin lähtöteksti, hänen tavoitteenaan on tehdä tekstistä ja tilanteesta selkeämpää ja helpottaa luettavuutta. Chesterman (ks. 3.4.1) kutsuu tällaista kääntäjän strategiaa eksplisiittisyyden muuttamiseksi. Esimerkiksi puhuttelulisäykset ja johtolauseiden lisääminen repliikkeihin on yksi tapa selkiyttää tilanteita. Puhuttelulisäysten käyttö vaihtelee eri tilanteissa, kulttuureissa ja kielissä. Esimerkiksi venäläisessä kulttuurissa ihmisiä puhutellaan useimmin nimeltä niin puhutussa kuin kirjoitetussakin kielessä. Kun on asiaa vieruskaverille, repliikki aloitetaan sanomalla tämän nimi. Puhuttelulla on lisäksi vastaanottajaa osoittava ja kontaktia ylläpitävä tehtävä, sen avulla vuorotetaan keskusteluja ja osoitetaan puhekumppaneiden välistä suhdetta. (Ks. esim. Vehmas-Thesslund 2016.)

Esimerkissä 18 kääntäjä on eksplikoinut kohtausta sekä puhuttelulisäyksillä painottaen venäläiseen tapaan nimellä sitä henkilöä, josta juuri tässä tilanteessa on kyse, että lisäämällä Hermionen repliikkiin johtolauseen. Kääntäjä on myös lisännyt Harryn vuorosanaan tervehdyksen, jotta tilanne vastaisi paremmin tulokulttuurin konventioita ja kohteliaisuusnormeja.

(18)

'Harry! Harry! Over here!'

Harry looked up and saw Hermione Granger standing at the top of the white flight of steps to Gringotts. She ran down to meet them, her bushy brown hair flying behind her.

'What happened to your glasses? Hello Hagrid ... Oh, it's *wonderful* to see you two again ... Are you coming into Gringotts, Harry?'

'As soon as I've found the Weasleys,' said Harry.

(HP 1998: 46)

— Гарри! Гарри! — **громко позвал чей-то голос.** [jonkun ääni huusi kovaa]

На верхних ступеньках у входа в банк стояла Гермиона Грэйнджер. Увидев старых друзей, девочка бросилась им навстречу. Ветер трепал её густые каштановые волосы.

— **Гарри!** Что с твоими очками? Здравствуй, Хагрид. Как же я рада вновь вас видеть! Ты, Гарри, идёшь в «Гринготтс»?

— **Привет, Гермиона.** Ты угадала, я иду в банк. Но сначала надо найти всех Уизли.

(GP 2002: 79)

Seuraavassa esimerkissä kääntäjä on eksplikoinut Harryn matkustustapaa sekä Ronin kysymyksessä että Hagridin vastauksessa. Hän on katsonut tarpeelliseksi myös lisätä Harrylle vuorosanan luultavasti selventääkseen keskustelun etenemistä. Lähtöteksti vilisee englanninkielisiä nimiä ja ehkä luettavuutta helpottaakseen kääntäjä on korvannut nimet Fred ja George sanalla kaksoset ja muokannut siinä kohtaa tulokielistä tekstiä implisiittisemmäksi kuin lähtöteksti.

(19)

'Where did you come out?' Ron asked.

'Knockturn Alley,' said Hagrid grimly.

‘*Brilliant!*’ said Fred and George together.

‘We’ve never been allowed in,’ said Ron enviously.

(HP 1998: 46)

— Ты **из какого камина** вышел, Гарри? — спросил Рон. [Mistä takasta tulit ulos, Garri?]

— **Не знаю.** [En tiedä.]

— **Он высадился** [hän laskeutui] в Лютном переулке, — сдвинул густые брови Хагрид.

— Ни фиги себе! — воскликнули **близнецы.**

— Нам туда ходить категорически запрещено... — откровенно позавидовал Рон.

(GP 2002: 80)

Lastenkirjojen normit edellyttävät, että teksti on helposti luettavaa ja selkeää. Helppolukuinen teksti on yksinkertaista ja havainnollista, sisäkkäisrakenteita on vähän ja sekä kappaleet että lauseet ovat lyhyehköjä. (Oittinen 1997: 103.) Tapahtumien kuvauksissa Litvinova onkin päätenyt usein avaamaan tapahtumien etenemistä ja kulkua eksplikoimalla lähtötekstiä eri tavoin. Samalla hän on katkonut lähtötekstin pitkiä virkkeitä ja päätenyt selostamaan tapahtumia lukijalle muokkaamalla osittain lähtötekstin sisältämän informaation loogista järjestelyä. Näin tekstin koherenssissa tapahtuu muutoksia, joilla on vaikutusta esimerkiksi painotuksiin. Esimerkki 20 havainnollistaa kääntäjän tapaa manipuloida lähtötekstin tapahtumakuvauksia tulotekstissä sopeuttaakseen käännöstä lastenkirjojen normeihin. Kyseessä on yhden kappaleen mittainen kohta, jossa Harry käy velhojen *Irveta*-pankissa yhdessä Weasleyyn perheen kanssa. Havainnollistaakseni paremmin kääntäjän tekemiä muutoksia kohdekielisen tekstin sisältöön ja rakenteeseen, olen esimerkissä jakanut alkuperäisen kappaleen kolmeen osaan.

(20)

The vaults were reached by means of small, goblin-driven carts that speed along miniature train-tracks through the bank's underground tunnels.

К сейфам вели рельсы, по которым бегали вагончики. Вагончиками управляли гоблины и возили волшебников туда и обратно. Дорога **соединяла** все подземные **банковские помещения**. [Tie yhdisti kaikki maanalaiset pankin tilat.]

Harry enjoyed the breakneck journey down to the Weasleys' vault, but felt dreadful, far worse than he had in Knockturn Alley, when it was opened. There was a very small pile of silver Sickles inside, and just one gold Galleon. Mrs Weasley felt right into the corners before sweeping the whole lot into her bag.

Гарри очень понравилось путешествие. **Какой головокружительный спуск!** [Mikä päästä pyörryttävä laskeutuminen!] **Вот и сейф** Уизли. [Ja siinäpä Weasleyn tallelokero.] Дверца сейфа открылась, и Гарри почувствовал себя хуже, чем в Лютом переулке. **Внутри стального ящика** [Teräksisen laatikon sisällä] была жалкая горстка серебряных сиклей и всего один золотой галлеон. Миссис Уизли хорошенько пошарила по углам, выгребла одним махом все монеты и высыпала к себе в сумочку.

Harry felt even worse when they reached his vault. He tried to block the contents from view as he hastily shoved handfuls of coins into a leather bag.

(HP 1998: 47)

Затем пошли к сейфу Гарри. [Sitten saavuttiin Garrin tallelokerolle.] И тут он совсем расстроился: **у него-то в сейфе хранилось целое богатство!** [hänen tallelokerossaan oli kokonainen omaisuus!] **Чтобы не унижать друзей,** [Jottei nöyryyttäisi ystäviään] Гарри заслонил собой содержимое сейфа и быстро побросал в кожаный мешок несколько пригоршней монет. **После чего все вместе подождали вагончик и поехали наверх.** [Tämän jälkeen kaikki odottivat vaunua ja palasivat ylös.]

(GP 2002: 82)

Esimerkistä havaitsemme, että tulokielisessä tekstissä virkkeiden määrä on yli kaksinkertainen lähtökieliseen tekstiin verrattuna. Kääntäjä on pilkkonut lähtötekstin virkkeitä lyhyemmiksi ja yksinkertaisemmiksi purkamalla sisäkkäisrakenteita. Tästä johtuen lähtötekstin kuvaileva tyyli on muuttunut käännöksessä selostavaksi ja varmaan ainakin osittain tästä johtuen kääntäjä

on kompensoinut muutosta tekemällä tapahtumapaikan kuvauksesta eksplisiittisempää kuin lähtötekstissä. Kuvausta vahvistamaan kääntäjä on myös lisännyt kaksi huudahdusta. Kääntäjän lisäykset Harryn pankkiholvin sisällön suuruudesta sekä Harryn käytöksestä omalla holvillaan kuvastavat Litvinovan voimakasta tarvetta selittää erilaiset tilanteet lukijalle perinpohjaisesti ja samalla vahvistaa lukijan käsitystä sankarin hyvydestä ja vahvasta moraalista. Kääntäjä on myös katsonut tarpeelliseksi lisätä kappaleen loppuun oman virkkeen, jotta lukijalle käy selväksi, että maanalaisilla holveilla käynnin jälkeen kaikki palasivat vaunulla yhdessä takaisin maan pinnalle.

5.7 Informaatiomuutoksia

Lastenkirjallisuudessa moraalista ja opetuksellista sopivuutta korostetaan enemmän kuin aikuisten kirjallisuudessa. Lastenkirjallisuudessa on Shavitin (2006: 34–36) mukaan myös erilaisia tabuja, kuten aikuisten pahat tavat ja heikkoudet tai erilaiset ruumiintoiminnot. Lapselle kääntäessään kääntäjä voi manipuloida kohdetekstiä poistamalla mielestään lapselle sopimattomia asioita. Seuraavista esimerkeistä huomaamme, että lähtötekstin lievätkin viittaukset esimerkiksi juomiseen, kiroiluun ja ulosteeseen on joko poistettu kokonaan tai niitä on muokattu kohdetekstissä.

Esimerkissä 21 kääntäjä on poistanut Hagridin pitkän kulauksen pikaristaan.

(21)

And there at the end was Hagrid, huge and hairy, **drinking deeply from his goblet**.

(HP 1998: 60)

А самый конец стола украшала могучая фигура волосатого лесничего Хагрида.

(GP 2002: 110)

Esimerkissä 22 kääntäjä on poistanut maininnan noidan kiroilusta.

(22)

Harry's heart leapt. So did the witch; a load of fingernails cascaded down over her feet **and she cursed** as the massive form of Hagrid, the Hogwarts gamekeeper, came striding towards them, beetle-black eyes flashing over his great bristling beard.

(HP 1998: 45)

Гарри, да и ведьма, подпрыгнули от неожиданности. У старухи с подноса посыпались ногти. Конечно, это был Хагрид, его маленькие, заросшие густой бородой глазки блестели, как два чёрных жука.

(GP 2002: 77)

Esimerkissä 23 kääntäjä on muuttanut lähtötekstissä ulosteeseen viittaavan miellelyhtymän ehkä mielestään lapselle sopivampaan kuolleeseen torakkaan.

(23)

'Oh, it's you,' said Ron, looking at Malfoy as if he were **something unpleasant on the sole of his shoe**. 'Bet you're surprised to see Harry here, eh?'

(HP 1998: 50)

— А-а, это ты! — Рон взглянул на Драко, **как на дохлого таракана**. — Держу пари, ты удивлён, что встретил здесь Гарри.

(GP 2002: 88)

Seuraavassa esimerkissä näkyy, miten lähtötekstissä Harry ihailee mielessään Georgen kykyä tiirikoida lukkoa tavallisella hiuspinnillä. Harryn ihailevan ihmettelyn perimmäinen syy on se, miten taikuuteen tottunut, velhoperheessä kasvanut George ylipäänsä osaa käyttää jästien temppuja kiperissä tilanteissa. Kääntäjä on kuitenkin luultavasti pitänyt tällaista ajattelutapaa nuorelle sankarille sopimattomana käytöksenä ja kohdekielistä tekstiä onkin muokattu niin, että ihailun sijaan Harry pikemminkin harmittelee tilannetta mielessään.

(24)

You had to hand it to them, thought Harry, as George took an ordinary hairpin from his pocket and started to pick the lock.

(HP 1998: 25)

«**Мне бы надо самому сходить за вещами**», [Minun olisi itse pitänyt mennä hakemaan tavarat] — подумал Гарри, глядя, как Джордж, вынув из кармана шпильку, стал ковырять ею в замке.

(GP 2002: 38)

Seuraava esimerkki osoittaa, miten kääntäjä on katsonut tarpeelliseksi muokata lapsilukijalle sopivammaksi myös varsin viattomalta vaikuttavaa tilannetta, jossa Harry auttaa torjumaan Ronin kotipuutarhassa asustavia tuholaisia, *menninkäisiä*. Potter-maailman menninkäiset ovat pieniä, terävähampaisia puutarhan tuholaisia, joita *kitketään* tarttumalla niitä nilkoista, pyörittämällä niiden päät sekaisin ja heittämällä ne mahdollisimman kauas kotipuutarhasta, jotta niiltä kestäisi mahdollisimman kauan löytää takaisin pesäkoloihinsa. Terävähampaisten menninkäisten kitkeminen ei ole lähtötekstin mukaan mukavaa puuhaa kummallekaan osapuolelle ja siitä on leikki kaukana. Venäjänkielisessä versiossa menninkäiset vaikuttavat kuitenkin suorastaan nauttivan kitkemisestä, ja Litvinovan jäljiltä toimitus muistuttaa ennemminkin leikkimistä kuin puutarhan tuholaiden torjuntaa, kuten seuraava esimerkki havainnollistaa.

(25)

There was a violent scuffling noise, the peony bush shuddered and Ron straightened up. 'This is a gnome,' he said grimly.

'Gerroff me! Gerroff me!' squealed the gnome.

(HP 1998: 33)

Куст дернулся, послышался шум отчаянной схватки, и Рон выпрямился, держа что-то на весу в одной руке.

— Вот он — настоящий гном, — торжественно произнёс он.

— **Крути меня! Крути!** [Pyöritä minua! Pyöritä!] — верещало что-то, слегка напоминавшее человека.

(GP 2002: 53)

Kun kääntäjä välittää lähtötekstin ajatukset kohdetekstiin oman harkintansa mukaan, puhutaan mielivaltaisesta kääntämisestä. (Vehmas-Lehto 1999: 26; Barhudarov 1975: 188.) Kääntäessään mielivaltaisesti, kääntäjä käyttää suurta valtaa muokata tekstiä haluamakseen. Viimeinen esimerkki osoittaa kuinka pitkälle Litvinova on valmis manipuloimaan lähtötekstin informaatiota.

Esimerkissä Harry selittää koulutoverilleen Colinille *huispauksen* sääntöjä ja kertoo muun muassa, että pelisääntöjen mukaan huispausottelu päättyy siihen, kun *kultainen sieppi* saadaan kiinni ja että siepin kiinni saanut joukkue ansaitsee tästä ylimääräiset 150 pistettä. Litvinova tekee kohdetekstissä Harryn selitykseen kuitenkin informaatiolisäyksen, joka muuttaa pelin luonteen täysin.

(26)

‘Well, the Quaffle – that’s the biggish red one – is the one that scores goals. Three Chasers on each team throw the Quaffle to each other and try and get it through the goalposts at the end of the pitch – they’re three long poles with hoops on the end.’

‘And the fourth ball – ‘

‘– is the Golden Snitch,’ said Harry, ‘and it’s very small, very fast and difficult to catch. But that’s what the Seeker’s got to do, because the game of Quidditch doesn’t end until the Snitch has been caught. And whichever team’s Seeker gets the Snitch earns his team an extra hundred and fifty points.’

(HP 1998: 83)

— Большим красным мячом, квоффлом, забивают голы, — пояснил Гарри. — Игроки пасуют его друг другу, стараясь забросить в кольца противника. Кольца закреплены на высоких шестах, по три на каждой половине поля.

— А четвёртый мяч?

— Четвёртый — золотой снитч. Он маленький, летает быстро и поймать его очень трудно. Это задача ловца. Матч кончается, когда ловец поймает снитч. **Его команда выигрывает, потому что** получает за это сразу сто пятьдесят очков. [Hänen joukkueensa voittaa, koska se saa tästä suoraan 150 pistettä.]

(GP 2002: 153)

Luodessaan tämän Potter-kirjojen velhomaailman suosituimman pelin, huispauksen (engl. Quidditch), J. K. Rowling on luonut sille myös säännöt. Näiden sääntöjen mukaan peli päättyy siepin kiinni saamiseen mutta tämä ei nollaa pelin aikana tehtyjä pisteitä ja takaa automaattisesti sitä, että siepin kiinni saanut joukkue voittaa ottelun, kuten venäjänkielinen lisäys selkeästi toteaa. Syytä siihen, miksi kääntäjä on katsonut tarpeelliseksi tehdä tämän lisäyksen, on vaikea löytää. Ehkä hän on pyrkinyt selventämään lukijalle monimutkaisiksi havaitsemiaan huispaussääntöjä tekemättä niitä ensin itselleen riittävän selviksi. Kuitenkin joskus uudelleenkirjoittaessaan ja pyrkiessään selkiyttämään lähtötekstiä erityisen vapaalla kädellä, kääntäjä saattaa pikemminkin hämmentää lapsilukijoita, jotka ovat usein erittäin tarkkasilmäisiä yksityiskohdille.

6 Lopuksi

Tässä tutkielmassa olen tarkastellut lastenkirjallisuuden kääntämisen erityispiirteitä yleisesti ja erityisesti kääntäjä Marina Litvinovan venäjännöstä *Garri Potter i Tajnaja Komnata* (Гарри Поттер и Тайная Комната) J. K. Rowlingin teoksesta *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. Tarkasteluni teoreettisena viitekehyksenä on toiminut käännöksiä kohdekulttuurin kannalta tarkastelevat manipulaatioteoriat sekä niistä edelleen kehitelty polysysteemiteoria ja normiteoria. Tutkimusmetodini on ollut käännöksen ja lähtökielisen tekstin vertailu ja tulokulmani kohdekulttuuripainotteinen.

Käännöstä ja lähdetekstiä vertailelessani havaitsin lukuisia kohtia, joissa kääntäjä on manipuloinut kohdekielistä tekstiä tavoitteenaan mukauttaa käännöstä kohdekulttuurin normeihin ja konventioihin. Nostin kuitenkin tarkasteluni kohteeksi erityisesti sellaisia kääntäjän kohdetekstiin tekemiä muutoksia ja ratkaisuja, jotka mielestäni manipuloivat erityisesti viestiä lähtö- ja tulokielisen tekstin välillä, ja kiinnitin huomiotani etenkin käännöksen ideologisiin, kulttuurisiin ja kasvatuksellisiin seikkoihin, sekä kielellisiin piirteisiin. Tutkimuskirjallisuuden avulla pyrin valottamaan kääntäjän ratkaisujen mahdollisia syitä ja taustoja. Kuvailevan käännöstutkimuksen mukaisesti en lähtenyt arvottamaan käännöksen onnistumista tai epäonnistumista vaan pikemminkin pyrin keskittymään siihen mitä kääntäjä on saavuttanut tai menettänyt manipuloidessaan kohdekielistä tekstiä.

Käännökset paljastavat aina kääntäjän tarkoituksen, tunteet ja moraaliperiaatteet (Oittinen: 2006: 37). Kääntäjän intuitio, hänen omat lukukokemuksensa sekä hänen lapsikäisyytensä vaikuttavat hänen ratkaisuihinsa käännösprosessin aikana. Aineistosta käy hyvin ilmi, miten Marina Litvinova, teosta kääntäessään jo yli 70-vuotias Moskovian lingvistisen yliopiston professori ja Shakespeare-tutkija, on tuonut käännökseen omia ajatuksiaan ja oman käsityksensä lapsilukijasta, ja miten hän on tulkinnut lähdetekstin ja välittänyt oman tulkintansa lapsilukijalle. Ehkäpä juuri vahvan

akateemisen auktoriteettiasemansa turvin Litvinova on päätenyt manipuloimaan kohdekielistä tekstiä paikoin hyvinkin vapaasti ja voimakkaalla kädellä, joskus lähes mielivaltaisesti, jättäen käännökseen näin oman selkeän kädenjälkensä. Litvinovan manipuloima teksti erilaisine lisäyksineen heijastaa osittain myös hänen omaa käsitystään siitä, miten tekstin tulevat lapsilukijat hänen mielestään ymmärtävät tekstin parhaiten, onhan lapsille käännettäessä luettavuus ja ymmärrettävyys ratkaisevia tekijöitä. Käännösten kielellä ja luettavuudella on huomattava vaikutus siihen, kokevatko lapset kirjan kiinnostavana. Pyrkiessään toteuttamaan lähtötekstin ekspressiivistä funktiota kohdekielisessä tekstissä, Litvinova on lisännyt käännökseen kohdekulttuuriin sopivia voimakkaita tunneilmaisuja ja pyrkinyt vahvistamaan muutoksillaan ”satumaista” tyyliä. Hän on myös kääntäessään toiminut kasvattajana ja ”portinvartijana” ja poistanut tai muuttanut lapsilukijalle sopimattomiksi katsomiaan lähdetekstin elementtejä.

Myös käännöstilanne oli tarkasteluni kohteena. Tilanne, jossa Marina Litvinova ryhtyi kääntämään Harry Potter -saagaa, oli haasteellinen ainakin kahdesta syystä. Ensinnäkin Venäjällä oli havahduttu maailmalla jo ilmiöksi muuttuneeseen Potter-huumaan auttamattomasti jälkijunassa ja niinpä kustantamolla oli melkoinen kiire käännettää virallisesti sarjan jo ilmestyneet osat mahdollisimman pikaisesti venäläisille markkinoille – epävirallisia venäjännöksiä jokaisesta osasta oli ollut luettavissa internetissä jo pidemmän aikaa. Toiseksi, kirjasarjan ensimmäisen osan *Harry Potter and the Philosopher’s Stone* ilmestyttyä Igor Oranskij’n kääntämänä, sen venäjännöksen taso oli saanut venäläisessä lehdistössä ja etenkin internetissä paljon kritiikkiä, mistä johtuen kustantaja joutui vaihtamaan sarjan kääntäjää. Niinpä Marina Litvinovan, tämän akateemista auktoriteettiasemaa nauttivan lingvistin, tehtäväksi tuli korjata tilanne paitsi lukijoiden ja heidän vanhempiansa myös J. K. Rowlingin edustajien silmissä.

Kuitenkin myös sarjan toisen osan *Harry Potter and the Chamber of Secrets* -kirjan venäjännös *Garri Potter i Tajnaja Komnata* (Гарри Поттер и Тайная

Комната) joutui ilmestyttyään kritiikin kohteeksi. Kritiikki kulminoitui Moskovan kansallisilla kirjamesseilla maaliskuussa 2002, kun teos ”palkittiin” Abzats-palkinnolla⁹ (антипремия Абзац) huonoimmasta käännöksestä ja kustannustoimittamisesta¹⁰ Kniznoe obozrenie -lehden (Книжное обозрение suom. Kirja-arviot -lehden) saaman yleisöpalautteen perusteella.

Harry Potterin myöhemmistä vaiheista Venäjällä kerrottakoon vielä sen verran, että jo samana vuonna 2001, jona ilmestyi tämän tutkielman aineistona ollut teos, julkaistiin niin ikään Litvinovan käännös Potter-saagan kolmannesta osasta. Tämän jälkeen neljäs osa käännettiin vuonna 2002 ilmeisesti Litvinovan opiskelijoiden toimesta, sillä kirjan kansilehdellä ei ole mainintaa kääntäjästä tai kääntäjistä, ainoastaan tieto siitä, että käännös on Litvinovan toimittama (Перевод с английского под редакцией М.Д. Литвиновой). Tämän jälkeen Litvinova vetäytyi Pottereiden käännöstyöstä ja kirjasarjan viimeisten kolmen osan käännöstyöhön osallistui yhteensä kuusi ammattilaiskääntäjää. Kesäkuussa 2013 kustannustalo Rosman luopui kirjasarjan oikeuksista¹¹. Tällä hetkellä kirjasarjan oikeudet Venäjällä omistaa kustantamo Machaon. Uusi kustantamo on käännettänyt kaikki sarjan kirjat uudelleen yhdellä kääntäjällä. Mielenkiintoisen asiasta tekee se, että kyseinen kääntäjä, Maria Spivak, oli aikanaan tunnetuin ja suosituin Pottereiden epävirallinen kääntäjä internetissä. Hän ehtikin tehdä perustamalleen sivustolle jokaisesta kirjasta oman epävirallisen käännöksensä ennen sarjan virallisten, kustannustalo Rosmanin käännösten julkaisua.

Jatkossa mielenkiintoinen tutkimuskohde saattaisikin olla se, kuinka paljon näiden kahden kustantamon venäjännökset eroavat toisistaan erityisesti nimistöltään ja neologismeiltaan, ja kumman Potter-käännökset jäävät

---

⁹ Wikipedian mukaan tämän vuodesta 2001 lähtien vuosittain jaettavan ”antipalkinnon” ovat perustaneet Kirja-arviot -lehti (газета «Книжное обозрение») sekä Kansainvälisten kirjojen näyttelyiden ja messujen pääosasto (ОАО «Генеральная дирекция Международных книжных выставок и ярмарок»).

¹⁰ Luettavissa: <http://www.ural.ru/news/culture/2010/03/19/news-15903.html>

¹¹ Luettavissa : <http://hpclub.ru/6045/>

elämään muuttuen kenties aikanaan osaksi venäjänkielisen käännetyn lastenkirjallisuuden kaanonia.

Lähdeluettelo

Aineslähteet

Rowling, J. K. 1998: *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London: Bloomsbury.

Ролинг, Дж. К. 2002: *Гарри Поттер и Тайная Комната*. Перевод с английского М.Д. Литвиновой. Москва: РОСМЭН.

Tutkimuskirjallisuus

Aaltonen, Sirkku 2001: Kun Antto Puuronen Suomeen muutti: kulttuurisidonnainen käännöstutkimus työvälineenä. Teoksessa: Oittinen, Riitta – Mäkinen, Pirjo (toim.): *Alussa oli käännös*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino, 388–406.

Barhudarov, L.S. 1975 = Л. С. Бархударов 1975: *Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Издательство «Международные отношения».

Bartsch, Renate 1987: *Norms of Language*. London: Longman.

Chesterman, Andrew 1997: *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.

Chesterman, Andrew 2007: Kääntämisen normit. Teoksessa: Riikonen, H.K. – Kovala, Urpo – Kujamäki, Pekka & Paloposki, Outi (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2*. Helsinki: SKS, 357–364.

Chukovsky, Kornei 1975: *Från två till fem år. Om barns språk, dikt och fantasi* (orig. Ot dvuh do pjati 1925). Svensk översättning Staffan Skott. Östervåla: Gidlunds.

Eccleshare, Julia 2002: *A Guide to the Harry Potter Novels*. London and New York: Continuum.

Even-Zohar, Itamar 1990: Polysystem Studies. *Poetics Today* 11:1, 9–26.

Fedorov 1983 = Федоров А. В. 1983: *Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы)*. Москва: «Высшая школа».

Hermans, Theo 1985: Introduction: Translation Studies and a New Paradigm. Teoksessa: Hermans, Theo (toim.): *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm, 7–15.

Ivanova, Elvira 1978: Foreign Literature as Read by Soviet Schoolchildren. Teoksessa: Klingberg, Göte – Ørvig, Mary – Amor, Stuart (toim.):

- Children's Books in Translation: The Situation and the Problems.* Stockholm: Almqvist & Wiksell, 81–83.
- Jentsch, Nancy K. 2002: *Harry Potter and the Tower of Babel. Translating the Magic.* Teoksessa: Whited, Lana A. (toim.): *The Ivory Tower and Harry Potter. Perspectives on a Literary Phenomenon.* Columbia and London: University of Missouri Press, 285–301.
- Jokipaltio, Johanna 1990: Neljä kuvaa lastenkirjallisuudesta. Teoksessa: Teinilä, Leena – Laulajainen, Leena – Rinta-Tassi, Raili – Spring, Gun (toim.): *Lapsi kieli ja mieli. Lasten kulttuurista ja kirjastosta.* Helsinki: Kirjastopalvelu, 47–58.
- Klingberg, Göte 1986: *Children's Fiction in the Hands of the Translators.* Studia psychological et paedagogica. Series altera LXXXII. Lund: Bloms Boktryckeri.
- Komissarov 2000 = Комиссаров В. Н. 2000: *Общая теория перевода. Проблемы переводоведения в освещении зарубежных ученых.* Москва: ЧеРо.
- Kujamäki, Pekka 2007: Kääntämisen normi sotien välisenä aikana. Teoksessa: Riikonen, H.K. – Kovala, Urpo – Kujamäki, Pekka & Paloposki, Outi (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2.* SKS, Helsinki, 401–413.
- Lefevere, André 1992: *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame.* London and New York: Routledge.
- Leppihalme, Ritva 2007: Kääntäjän strategiat. Teoksessa: Riikonen, H.K. – Kovala, Urpo – Kujamäki, Pekka & Paloposki, Outi (toim.) *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2.* SKS, Helsinki, 365–373.
- Nevala, Maria-Liisa 1989: Linjoja ja solmuja. Teoksessa: Nevala, Maria-Liisa (toim.): *"Sain roolin johon en mahdu" Suomalaisen naiskirjallisuuden linjoja.* Helsinki: Otava, 745–753.
- Nikolajeva, Maria 1992: Härmande eller 'dialog'? Den intertextuella analysen. Teoksessa: Nikolajeva, Maria (toim.): *Modern litteraturteori och metod i barnlitteraturforskningen.* Stockholm: Centrum for barnkulturforskning vid Stockholms universitet, 23–45.
- Oittinen, Riitta 1995. *Kääntäjän karnevaali.* Tampere: Tampere University Press.
- Oittinen, Riitta 1997: *Liisa, Liisa ja Alice.* Tampere: Tampere University Press.
- Oittinen, Riitta 2006. No Innocent Act: On the Ethics of Translating for Children. Teoksessa: Van Coillie, Jan & Verschueren, Walter P. (toim.): *Children's Literature in Translation. Challenges and Strategies.* Manchester: St. Jerome Publishing, 35–46.
- Pesonen, Paula 1985: Nuorisokirjallisuutemme nykynäkymistä. Teoksessa: Ollikainen, Arja (toim.): *Kuka lohduttaisi Genoveevaa?*

- Nuorisokirjallisuuden kääntämisestä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopiston kirjallisuuden laitos, 32–50.
- Puurtinen, Tiina 1997. Syntactic Norms in Finnish Children's Literature. *Target* 9:2. 321–334.
- Puurtinen, Tiina 2000: Lastenkirjallisuuden kääntäminen: normit, luettavuus ja ideologia. Teoksessa: Paloposki, Outi – Makkonen-Craig, Henna (toim.): *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: AKO, 82–94.
- Shavit, Zohar 1986: *Poetics of Children's Literature*. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
- Shavit, Zohar 2006: Translation of Children's Literature. Teoksessa: Lathey, Gillian (toim.): *The Translation of Children's Literature: A Reader*. Clevedon: Multilingual Matters Ltd, 25–40.
- Sorvali, Irma 1996: *Unohdettu kääntäjä*. Oulu: Pohjoinen.
- Stolt, Birgit 1978: How Emil Becomes Michael – on the Translation of Children's Books. Teoksessa: Klingberg, Göte – Ørvig, Mary – Amor, Stuart (toim.): *Children's Books in Translation: The Situation and the Problems*. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 130–146.
- Tokmakova, Irina 1987: Nuorisokirjallisuuden tutkimus Neuvostoliitossa. Teoksessa: Kuivasmäki, Riitta – Ritanen, Riitta (toim.): *Näkökulmia kansainväliseen nuorisokirjallisuuden tutkimukseen*. Suomen nuorisokirjallisuusinstituutin julkaisuja 10. Tampere: Tampereen yliopiston jäljennepalvelu, 23–32.
- Toury, Gideon 1980: *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Tel Aviv University, the Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, Gideon 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Van Poucke, Piet 2012: Measuring Foreignization in Literary Translation. An Attempt to Operationalize the Concepts of Foreignization. Teoksessa: Kemppanen Hannu – Jänis, Marja – Belikova, Alexandra (toim.): *Domestication and Foreignization in Translation Studies*. Berlin: Frank & Timme, 139–157.
- Vehmas-Lehto, Inkeri 1999: *Kopiointia vai kommunikointia? Johdatus käännösteoriaan*. Helsinki: Finn Lectura.
- Venuti, Lawrence 1995: *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. London & New York: Routledge.
- Venuti, Lawrence 1998: Strategies of translation. Teoksessa: Baker, Mona (toim.) *Routledge encyclopedia of translation studies*. London & New York: Routledge, 240–244.
- Wall, Barbara 1991: *The Narrator's Voice. The Dilemma of Children's Fiction*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire and London: Macmillan Academic and Professional Ltd.

Zlateva, Palma 1993: Introduction. Teoksessa: Zlateva, Palma (toim.): *Translation as Social Action. Russian and Bulgarian Perspectives*. London & New York: Routledge, 1–4.

Painamattomat lähteet

Chilewska, Anna 2002: Harry Potter and the Changing Trends in the Translation of Children's Literature in Post-communist Poland. *SlavFile*, Fall 2002, vol. 12, no. 4. Luettu 15.1.2018. <<http://www.ata-divisions.org/SLD/slavfile/>>

Lehtiranta, Minna 2003: *Eksplikaatio. Teoriatiedon esittelyä ja eksplikaatiohypoteesin testausta venäjä-suomi –käännöksessä sanamäärien vertailua käyttäen*. Seminaariesitelmä: Helsingin yliopisto, käännöstieteen laitos 13.1.2003.

Perelman, Victor 2002 = Перельман, Виктор 2002: Памяти Карлсона. *Русский Журнал*. 3.4.2002. Luettu 13.1.2018. <http://old.russ.ru/ist_sovr/20020304_per.html>

Trauberg, Natalia 2001 = Трауберг, Наталья 2001: У нас немыслимо много людей без ремесла. *Русский Журнал*, 28.4.2001. Luettu 15.1.2018. <<http://old.russ.ru/krug/20010417.html>>

Vehmas-Thesslund, Inkeri 2016: Kunnioitettu Aleksei Sergejevits! *Финляндия: язык, культура, история* -internetsivusto. 16.12.2016. Luettu 26.4.2018. <<http://www.suomesta.ru/2016/12/16/inkeri-vehmas-thesslund-kunnioitettu-aleksei-sergejevits-statya/>>

Резюме дипломной работы

Манипуляции или произвол?

Гарри Поттер и его перевод на русский язык

Резюме дипломной работы
на соискание академической степени
бакалавра гуманитарных наук
Хельсинкский университет
Гуманитарный факультет
Отделение языков
Кафедра русского языка и перевода
Тарья Хакала
Май 2018

Содержание

1	Введение	3
2	Специфика детской литературы	4
3	Теория полисистем	5
4	Нормы в переводе для детей	6
5	Материал, метод и анализ	8
6	Заключение	11
	Список литературы	12

1 Введение

В данной дипломной работе рассматриваются аспекты перевода детской литературы. Исследование детской литературы интересно из-за функций этого жанра. В дополнение к своей развлекательной функции она также имеет педагогические и идеологические функции. Различные нормы оказывают сильное влияние на процесс перевода детских книг и поэтому переведенная детская литература отражает различия между культурами лучше, чем оригиналы произведений. Так как переводы не являются прозрачными, они также много рассказывают о переводчиках.

Эмпирическим материалом исследования является вторая книга в серии о Гарри Поттере. Автор этой книги Дж. К. Роулинг (J. K. Rowling) и она называется «Гарри Поттер и Тайная Комната» («Harry Potter and the Chamber of Secrets»). В данной работе мы исследуем перевод книги, сделанный Мариной Литвиновой в 2002 году. Путем сравнения перевода и оригинала мы рассматриваем элементы, которые не соответствуют исходному тексту. В анализе мы сосредотачиваемся на образовательных и других культурных различиях, а также на лингвистических характеристиках перевода, например, добавленных переводчиком элементах.

Теоретической основой работы являются теории манипуляции. Данные теории ориентированы на принимающую культуру. В соответствии с этими теориями перевод представляет собой манипуляции, так как он связан с реальной ситуацией и переводчик всегда подпадает под влияние идеологии и культуры. Андре Лефевр (André Lefevere 1992) рассматривает перевод как манипулирующее переписывание исходного текста. По его словам, определенные идеологические факторы, доминирующие в принимающей культуре, влияют на содержание перевода, и на лингвистические решения переводчика. К этим факторам относятся, например, ценности, а также культурные, этические,

эстетические и образовательные принципы и нормы. (Лефевр 1992: 7–8, Аалтонен 2001: 388–396.) В нашей работе особенное внимание уделяется теории Итамара Эвен-Зохара (Itamar Even-Zohar) о полисистемах и теории Гидеона Тури (Gideon Toury) о нормах перевода, которые относятся к теории манипуляции.

Дипломная работа состоит из введения, четырех глав и заключения.

2 Специфика детской литературы

Детская литература – довольно молодой феномен. Книги для детей были очень редки до XVIII века, и промышленное производство детских книг начало процветать со второй половины XIX века. (Шавит 1986: 4–5.) Несмотря на свое название, детская литература предназначена не только для детей, и здесь можно говорить о двойной аудитории. Это означает, что кроме детей, являющихся основной целевой группой, к целевой группе относятся и взрослые. Взрослые принимают решения о публикации, покупке и чтении детских книг, хотя они не всегда имеют представление о том, что хотели бы читать сами дети. Как указывает Зохар Шавит (Shavit 1986: 17, 26–27), детская литература всегда является результатом преобладающего образа детства в обществе, и то, как мы воспринимаем детей и детство, зависит от времени. Хорошая детская книга должна быть образовательной и полезной для ребенка, с одной стороны, и развлекать – с другой. Другими словами, детская литература должна выполнять идеологические и педагогические функции.

3 Теория полисистем

В 1980-х годах в теории перевода больше внимания стали уделять не эквивалентности, а различиям между переводом и текстом оригинала. Исследователи, которые поддерживали эту идею, основали направление манипуляции. В основе этой теории лежит мысль, что перевод – это всегда манипуляция. Переводчики всегда подпадают под влияние идеологии и культуры, и поэтому они не могут оставаться объективными и их взгляды влияют на переводы. Иными словами, перевод всегда включает некоторое количество манипуляций. (Германс 1985: 11, Ойттинен 1995: 49, 142–143.)

Израильский исследователь Итамар Эвен-Зохар (Even-Zohar 1990: 1) разработал теорию полисистем, по которой все культурные явления необходимо исследовать в своем контексте. Согласно этой теории, литература состоит из различных частных систем, внутри которых разные жанры, школы и тенденции соперничают друг с другом. Исследуя литературу и перевод, необходимо исследовать и общество, взаимоотношения власти и культуры. Каждое произведение и его автор являются частью своей культурной системы, т.е. полисистемы. Эвен-Зохар (Even-Zohar 1990: 28–40) пишет, что литература динамична, она находится в постоянном движении. Это значит, что произведения и их статусы изменяются в этой системе вместе с тем, как изменяются общество, понятия эстетики, идеологии и система ценностей. В центре литературной системы находятся канонизированные, т.е. классические произведения, которые пытаются вытеснить новые тексты и новые модели. Для молодых, нестабильных или периферийных литературных систем характерен узкий литературный репертуар. Когда переводят литературу, то получают новые литературные элементы в свой репертуар и таким образом устраняют этот недостаток. (Even-Zohar 1990: 44–51.) С помощью теории полисистем можно проанализировать стратегии переводов в разное время и разных культурах.

По мнению Эвен-Зохара (Even-Zohar 1990: 50), положение детской литературы в литературных полисистемах является периферийным. Зохар Шавит (Shavit 1986: 66) считает, что тексты, находящиеся в центре системы детской литературы, являются амбивалентными. Многие классические произведения детской литературы, например, «Алиса в стране чудес» («Alice's Adventures in Wonderland») и «Винни-Пух» («Winnie-the-Pooh»), являются амбивалентными текстами. Термин амбивалентный означает здесь, что текст имеет две аудитории – детскую и взрослую. У амбивалентных книг есть дополнительный пласт, т.е. в тексте есть черты, например, ирония, которые могут понять только взрослые читатели. Переводя амбивалентный текст, переводчик может сделать его унивалентным, предназначенным только для детей. (Пууртинен 2000: 108.) Даже если текст является амбивалентным, он должен отвечать требованиям, предъявляемым к детским книгам. По словам Шавита (Shavit 1986: 2–3, 112–128), эти требования основаны на двух главных принципах. Во-первых, текст должен развивать ребенка в моральном и языковом плане. Во-вторых, он не должен касаться тем, слишком сложных для понимания ребенка.

4 Нормы в переводе для детей

Нормы, понятные в более широкой перспективе, представляют собой набор правил, которые определяют наши действия: они менее важны, чем законы, но более сильны, чем конвенция. Нормы различны в каждом обществе и в разное время и претерпевают постоянные изменения. (Барт 1987: xii, Честерман 2007: 357–359.)

Гидеон Тури (Toury 1995: 54–62) считает, что в теории манипуляции нормы занимают центральное положение. В основе перевода лежит коммуникация между людьми, а не просто язык. Нормы действуют как во всем обществе, так и в переводе. Нормы не являются стабильными, их

позиции изменяются одновременно с изменениями в обществе. Создатели литературных произведений и переводчики изменяют нормы и создают новые.

Тури (Toury 1980: 51–62) предполагает, что весь процесс перевода определяется нормами. В переводе он разделяет нормы на три категории. Во-первых, есть предварительные нормы (*preliminary norms*), которые определяют, что на самом деле будет переведено. Предварительные нормы влияют на процесс перевода при подборе текстов до начала перевода. Они также определяют отношение, например, к возможности косвенного перевода.

Во-вторых, существуют операционные нормы (*operational norms*) – это конкретные решения, принятые переводчиком в процессе перевода. Они могут прямо или косвенно влиять на отношения текста перевода и текста оригинала. Операционные нормы могут быть далее разделены на две подгруппы: матричные (*matricial norms*) и текстуально-лингвистические нормы (*textual-linguistic norms*). Матричные нормы регулируют распределение элементов целевого языка в тексте, а также текстовую сегментацию. Добавления, опущения, замены и другие лингвостилистические предпочтения переводчика относятся к этой категории. Текстуально-лингвистические нормы влияют на выбор фактических текстовых и языковых элементов, выбранных для замены исходного текста.

Наконец, Тури (Toury 1980: 54–55) представляет третью категорию, исходную норму (*initial norm*). Несмотря на свое название, эта норма на самом деле не является первой нормой, влияющей на поступательный процесс. Это выбор переводчика относительно того, следовать ли ему при переводе лингвистическим и литературным нормам, принятым в исходном языке и определяющим адекватность перевода, или нормам,

принятым в языке перевода и определяющим приемлемость перевода в рамках данной культуры, или же попытаться их скомбинировать.

В области детской литературы нормы играют важную роль. Нормы детской литературы не совпадают с нормами литературы для взрослых, так как переводчик детских книг должен учитывать дидактические и педагогические принципы. Детская книга, которая следует дидактическим принципам, должна быть полезна для развития ребенка, поддерживать его интеллектуальный прогресс и развитие эмоциональной сферы. Согласно педагогическим принципам, текст в детской книге должен соответствовать языковым навыкам и пониманию понятий ребенком. Нормы перевода позволяют больше манипулировать детской литературой, потому что при переводе для детей для достижения приемлемого перевода необходимо принимать во внимание идеологические и педагогические нормы принимающей культуры. (Шавит 1986: 112–128.)

5 Материал, метод и анализ

Материалом исследования в данной работе являются книга «Harry Potter and the Chamber of Secrets» и ее перевод «Гарри Поттер и Тайная Комната» Марины Литвиновой. Путем сравнения перевода и оригинала мы исследуем, следуя каким стратегиям и тактикам Литвинова переводит эту книгу, и какие манипуляции понадобятся для того, чтобы перевод соответствовал нормам, присущим полисистеме русской детской литературы. Нам интересны так называемые прагматические стратегии переводчика. Согласно Эндрю Честерману (Chesterman 1997: 107), прагматические стратегии касаются отбора информации из оригинального текста.

Переводчик детской литературы может позволить себе большую свободу в отношении текста вследствие периферийного положения детской литературы в литературных полисистемах. Поэтому Литвинова свободно корректирует текст оригинала, т.е. она производит добавления, опущения и замены в соответствии с тем, что общество и сам переводчик считают полезным для ребенка. Она манипулирует переводом в соответствии с ее представлениями о детях. Она также исключает из перевода сомнительные черты исходного текста, так как она рассматривает образовательные и моральные аспекты как важные ценности. Например, ссылка на алкоголь опущена:

And there at the end was Hagrid, huge and hairy, **drinking deeply from his goblet.**
(HP 1998: 60)

А самый конец стола украшала могучая фигура волосатого лесничего Хагрида.
(ГП 2002: 110)

Литвинова заменяет элементы, которые она считает бесполезными для ребенка, например, ссылку на собачьи фекалии:

'Oh, it's you,' said Ron, looking at Malfoy **as if he were something unpleasant on the sole of his shoe.** 'Bet you're surprised to see Harry here, eh?' (HP 1998: 50)

— А-а, это ты! — Рон взглянул на Драко, **как на дохлого таракана.** — Держу пари, ты удивлён, что встретил здесь Гарри.
(ГП 2002: 88)

Она свободно добавляет элементы и действует как педагог:

[...] considerable damage seems to have been done to a very valuable Whomping Willow
(HP 1998: 63)

[...] был нанесен значительный ущерб бесценной Гремучей иве, **редчайшему экземпляру подвида плакучих ив.**
(ГП 2002: 113)

Текст должен быть изменен в соответствии с ожиданиями читателей и быть понятным им. Поэтому Литвинова добавляет элементы и помогает маленькому читателю понять смысл слов:

Hogwarts School of Witchcraft and Wizardry
(HP 1998: 8)

Школ[а] чародейства и волшебства «Хогвартс», **что на волшебном языке значит «вебрь».**
(ГП 2002: 5)

[...] Draco Malfoy [...] (HP 1998: 12)

[...] Драко Малфоя (**не зря его фамилия значит «злокозненный»**) [...] (ГП 2002: 12)

Литвинова придает тексту такую форму, чтобы он соответствовал культуре читателя:

‘Oh, Harry – oh, my dear – you could have been anywhere –’ (HP 1998: 46)

— Гарри! Деточка! Нашелся! Гарри! Миленький! Ведь ты мог погибнуть! (ГП 2002: 80)

Она также меняет форму текста таким образом, чтобы он был привлекателен именно для детей:

The bag of gold, silver and bronze jangling cheerfully in Harry’s pocket was clamouring to be spent, [...] (HP 1998: 48)

«Гарри! Гарри! Потрать нас! Купи что-нибудь, пожалуйста!» — звенели у Гарри в кармане золотые и серебряные монеты. (ГП 2002: 83)

Время от времени Литвинова производит манипуляции с исходным текстом в таком масштабе, что, по нашему мнению, это напоминает произвол:

Gilderoy Lockhart was striding toward them, his turquoise robes swirling behind him. (HP 1998: 76)

Златопуст летел точно синяя птица, бирюзовая мантия развевалась за спиной, как сохнувшее на ветру белье. (ГП 2002: 140)

Определение целевой аудитории имеет большое значение для переводчика детской литературы. Оригинальное произведение Дж. К. Роулинг о Гарри Поттере читают не только дети, но и взрослые. И именно так: взрослые читают для себя, а не для детей. Это связано с тем, что книга является амбивалентной. У книги есть дополнительный пласт, это книга с двойной аудиторией, и она интересна и детям, и взрослым, а

русский перевод Литвиновой является унивалентной, предназначен только для маленьких детей.

6 Заключение

В данной дипломной работе рассматривались аспекты перевода детской литературы. Эмпирическим материалом исследования являлись книга «Harry Potter and the Chamber of Secrets» и ее перевод «Гарри Поттер и Тайная Комната», Марины Литвиновой. Путем сравнения перевода и оригинала мы рассматривали элементы, которые не соответствовали исходному тексту. В анализе мы сосредотачивались на образовательных и других культурных различиях, а также на лингвистических характеристиках перевода, например, переводческих добавлениях. Теоретической основой работы являлись теории манипуляции.

В данной работе было установлено, что переводчик детской литературы может свободно манипулировать текстом: изменять, расширять или ограничивать его, производить опущения и добавления. Примеры показали, что переводчик действует также как педагог и может манипулировать переводом в соответствии с его представлениями о детях. Было также отмечено, что, если переводчик рассматривает образовательные и моральные аспекты как важные ценности, сомнительные черты исходного текста могли быть исключены из перевода. Голос переводчика стал заметным при сравнении исходного текста и перевода с идеологическими и лингвистическими изменениями.

Список литературы

Материал исследования

- Ролинг, Дж.К. 2002: *Гарри Поттер и Тайная Комната*. Перевод с английского М.Д. Литвиновой. Москва: РОСМЭН.
- Rowling, J.K. 1998: *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. London: Bloomsbury.

Источники

- Aaltonen, Sirkku 2001: Kun Antto Puuronen Suomeen muutti: kulttuurisidonainen käännöstutkimus työvälineenä. Teoksessa: Oittinen, Riitta – Mäkinen, Pirjo (toim.): *Alussa oli käännös*. Tampere: Tampereen Yliopistopaino Oy – Juvenes Print, 388–406.
- Bartsch, Renate 1987: *Norms of Language*. London: Longman.
- Chesterman, Andrew 1997: *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Co.
- Chesterman, Andrew 2007: Kääntämisen normit. Teoksessa: Riikonen, H.K. – Kovala, Urpo – Kujamäki, Pekka & Paloposki, Outi (toim.): *Suomennoskirjallisuuden historia 1–2*. SKS, Helsinki, 357–364.
- Even-Zohar, Itamar 1990: Polysystem Studies. *Poetics Today* 11:1, 9–26.
- Lefevere, André 1992: *Translation, Rewriting and the Manipulation of Literary Fame*. London and New York: Routledge.
- Shavit, Zohar 1986: *Poetics of Children's Literature*. Athens, Georgia: University of Georgia Press.
- Hermans, Theo 1985: Introduction: Translation Studies and a New Paradigm. Teoksessa: Hermans, Theo (toim.): *The Manipulation of Literature. Studies in Literary Translation*. London: Croom Helm, 7–15.
- Oittinen, Riitta 1995. *Kääntäjän karnevaali*. Tampere: Tampere University Press.
- Puurtinen, Tiina 2000: Lastenkirjallisuuden kääntäminen: normit, luettavuus ja ideologia. Teoksessa: Paloposki, Outi – Makkonen-Craig, Henna (toim.): *Käännöskirjallisuus ja sen kritiikki*. Helsinki: AKO, 82–94.
- Toury, Gideon 1980: *In Search of a Theory of Translation*. Tel Aviv: Tel Aviv University, the Porter Institute for Poetics and Semiotics.
- Toury, Gideon 1995: *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins.